

HZ. ALİ İÇİN GÜNEŞİN GERİ DÖNDÜRÜLMESİ RİVAYETİ BAĞLAMINDA SENED TENKİDİNİN İCTİHÂDİLİĞİ

İCTİHADI INTERPRETATION OF SANAD CRITICISM IN THE CONTEXT OF THE NARRATION ABOUT THE RETURN OF THE SUN FOR 'ALİ B. ABŪ TĀLİB

Geliş Tarihi: 27.07.2023 Kabul Tarihi: 19.09.2023

✉ **ŞULE YÜKSEL UYSAL**
DR. ÖĞR. ÜYESİ
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
orcid.org/0000-0003-4636-0186
syuysal@sakarya.edu.tr

Öz

Sosyal bilimlerin hemen her alanında olduğu gibi İslâmî İlimlerde ve hadis tenkidinde ilk aranan özellik, tenkidin objektif olması gerektiğidir. Ancak belli oranda bir öznellikten kurtulmak mümkün olamamaktadır. Hadis tenkidinin gerek râvi değerlendirmesi anlamına gelen sened tenkidi gerekse hadis metninin içeriğinin diğer veriler ışığında değerlendirilmesi münekkidin baktısına göre farklılık gösterir. Bu çalışmada sıhhat değeri bakımından çokça tartışılmış olan bir rivayet üzerinden sened tenkidinin ictihâdîliğinin ortaya konması amaçlanmıştır. Söz konusu rivayet, Hz. Ali'nin ikinci namazını vaktinde kılamaması sonrasında Hz. Peygamber'in dua etmesi ve ardından güneşin döndürülmesini anlatır. Rivayet bazı âlimlerce uydurma olarak değerlendirilirken bazılarınca büyük bir mucize olarak görülmektedir. Otoritelerin râviler hakkındaki tespitleri tavsîfi bir metotla taranmış, elde edilen veriler analiz ve tümevarım yöntemiyle işlenmiştir. Çalışma sonunda ilk dönemde farklı hükümler veren rical âlimlerinin sözlerinin sonraki dönemlerde, nakledilen metnin içeriğine bağlı olarak tercih konusu yapıldığı görülmüştür. Bu yolla müteahhir dönem münekkidi, kendi görüşünü destekleyen hükümleri kullanarak hadis sîhhati ile ilgili muhtelif sonuçlara ulaşabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sened Tenkidi, İctihâdîlik, Ali b. Ebi Tâlib, Güneşin Döndürülmesi.

ABSTRACT

As in almost every field of social sciences, the first requirement in Islamic sciences and hadith criticism is that the criticism should be objective. In hadith criticism, both sanad (chain of narrators) criticism, which means the evaluation of the narrator, and the evaluation of the content of the hadith text differ according to the perspective of the critic (munaqqid). This study aims to reveal the subjectivity of sanad criticism through a narration whose authenticity (sihha) has been widely debated. The narration in question tells the story of the Prophet's supplication after Ali failed to perform the Asr prayer on time and the sun was then reversed. While some hadith scholars considered this narration a miracle, others considered it a *mawdu'*. The determinations of the authorities on the narrators were reviewed with a descriptive method, and the data obtained were processed by analysis and induction. As a result of the study, it was seen that the reason why the early scholars reached different conclusions was the different information they obtained about the narrator. However, later scholars were influenced by the content of the text that they were criticizing and preferred the rulings of predecessors that were suited their own approach and reached different conclusions about the authenticity of the hadith.

Keywords: Hadith, Sanad Criticism, Subjectivity, 'Ali b. Abu Talib, Reversal of the Sun.

SUMMARY

Hadith criticism is a form of *ijtihad*-based practice, which is shaped by the critic's perspective. This applies to both sanad and textual criticism. Although this situation is not unusual, it is evident in some narrators and hadiths. A clear example of this is the narration of Ali (as) who, after the conquest of Khaybar, could not perform the *asr* prayer on time while the Messenger of Allah (pbuh) was asleep on his lap, and the Prophet, after noticing this situation, prayed for the sun to turn back and the sun was turned back. While some hadith scholars consider the narration as *mawdu'*, others state that it is a miracle.

For the narration that was not in the *Kutub al-Tis'a*, the books called *turuq* were written, and it was concluded that the hadith had authenticity, and that even if it had narrators who were criticized, at least it has been tried to show that it has risen to the level of *hasan*. There are also many contradictions in the texts of the hadith, which is mostly narrated through Asma bint Umays.

The narration was considered as fabricated (*mawdu'*) by scholars such as Ali ibn al-Madini, Ahmad ibn Hanbal, Ibn al-Jawzi, Ibn Taymiyyah, al-Zahabi, Ibn Kathir, Ibn Qayyim al-Jawziyya and Muhammad Nasiruddin al-Albani.

Scholars such as Ahmad ibn Salih al-Misri, Tahawi, Qađi Iyaz, Sibte ibn al-Jawzi, Mogultay ibn Kilic, al-Haythami, Abu Zur'a al-Iraqi, Ibn Hajar, al-Ayni, al-Suyuti, Sahawi, Ali al-Qari, Munawi, al-Ajluni, and al-Qasimi regarded the hadith as *sabit*. Both those who accepted and rejected the hadith conducted textual and sanad criticism together, but textual criticism mostly lagged behind sanad criticism. For this reason, both early scholars such as Ahmad ibn Salih and Tahawi and later period scholars such as al-Suyuti and Ibn Hajar expressed a positive opinion for the narration whose sanad seems to be *muttasil*.

Narrators, about whom much debate exists, are Awn ibn Muhammad, Umm Ja'far, Dawud ibn Farahij, Fudayl ibn Merzuk, Ibn Uqda, Ibrahim ibn Hasan, Ubaydullah ibn Musa al-Absi, Abd al-Rahman ibn Sharik. When we look at all these narrators, it is seen that they were evaluated by

authorities such as Sufyan al-Sawri, Yayha ibn Said al-Qattan, Yahya ibn Main, Ali ibn al-Madini, Ahmad ibn Hanbal, al-Bukhari, Abu Hatim al-Razi, Ibn ‘Adiyy, and al-Daraqutni, and there were differences in their evaluations due to the information they received or their attitudes about *jarh*. Sometimes two or three opinions about the same narrator were reported from the same critic. For example, Yahya ibn Main expressed three opinions about Fudayl ibn Merzuk: weak, *siqa’*, and *laysa bihi ba’s*. It is considered that the opinion may vary as the critic gets to know the narrator throughout his life, or they may belong to the period before or after a situation such as memory loss in the narrator. However, the reflection of this disagreement and subjectivity seen in the early period was different on later periods. The later period scholars who criticized hadith by making use of the works of their predecessors were confronted with a serious amount of data. While using this data, they processed the information in line with the principles of the hadith discipline, but they could not avoid being influenced by their own perspectives, traditions and the texts they analyzed. For example, Ibn al-Jawzi gave different information in his different works for the narrators in the sanad of the narration that he characterized as *mawdu*. In one of his works, he mostly quoted the previous scholars’ reports while he only quoted the negative judgments for the same narrator in his work called *Mawduat*. Among those who came after him, Ibn Taymiyyah, who saw the hadith as problematic mostly in terms of its text, was generally contented with quoting Ibn al-Jawzi’s reports about the sanad while al-Suyuti insistently reminded the provisions of *tawsiq* regarding the disputed narrator in order to establish the authenticity of the hadith he believed to be authentic. Shukri, who has a special work on this hadith, says that it is not the attitude of an Allah-fearing person to convey only the opinion that suits one’s desire regarding the narrator but in his narrations about Ibn ‘Uqdah, he also falls into a similar situation. While the subjectivity of the early scholars was due to their perspectives, in the later period, it can be said that the influence of the text reported by the disputed narrator was more evident when choosing between the judgments.

GİRİŞ

İslâm dininin temel referansları olan Kur'ân-Kerîm'in sübûtunun kat'iliğine karşın sünneti bize taşıyan hadislerin hepsi için araştırma yapılmaksızın böyle bir kesinlikten söz etmek mümkün olmamaktadır. Bu sebeple tarihî bir realite olarak daha birinci asırda isnad sorma işlemi başlamış, daha sonra da gelişerek devam etmiştir. Sünnetin taşıyıcısı konumundaki hadislerin isnadının dini korumanın bir yolu olduğu, bu yüzden de hadislerin mutlaka araştırılması gerektiği¹ kul hakları için bile gerekli görülen şahitliğin din için öncelikli olarak gerektiği ifade edilmiştir.²

Hadis ilminde isnada yüklenen bu haklı önem, isnadın bir tenkitten geçirilmesi zarureti doğurmuştur. Ancak isnad sormanın erken dönemdeki bilinirliğine rağmen tarihî süreç içinde isnad tenkidinin metin tenkidinden sonra geliştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Zira henüz sahâbe döneminden bize nakledilen ilk tenkit örnekleri daha çok metin/içerik tenkidine yöneliktir. Nitekim Hz. Aişe, Ebû Hüreyre ve Abdullah b. Ömer'i, Ömer b. Hattab Fatıma bint Kays'ı naklettikleri metinler ve bunlara bağlı hükümler dolayısı ile eleştirmiştir.³ Daha sonra da tenkit otoriteleri başka unsurların yanı sıra ellerindeki metinler üzerinden değerlendirme yapmış, ilerleyen dönemlerde onların değerlendirmeleri kitaplarda toplanmış ve o değerlendirmeler üzerinden sened tenkidi yapılmaya başlanmıştır.⁴

¹ Abdullah İbnü'l-Mübârek, "İsnad dindedir. Eğer isnad olmasaydı herkes dilediğini söylerdi." demektir. Bk. Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim*, thk. Merkezü'r-Risâle li'd-Dirâsât ve't-Tahkîk (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1441/2020), "Mukaddime", 5.

² Tirmizî borç ilişkisi için şahit tutmayı emreden âyetten yola çıkarak "Din için şahitliği yerine getirmek insanların hakları ve malları konusundaki şahitlikten daha önceliklidir" demektir. Bk. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-İlel*, thk. Merkezü'r-Risâle (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1441/2020, *Sünenü Tirmizî* içinde), 1282.

³ Şuayb el-Arnaût – Beşşâr Avvâd Ma'rûf, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997), 1/18.

⁴ Arnaût-Avvâd, *Tahrîr*, 1/21-24. Benzer tespitler için Bk. Enes Topgöl, *Rivayetten Râvi'ye: Cerh-Ta'dîl Hükümleri Nasıl Oluşturdu?*

Belli ölçütler üzerinden işletilen ve metin tenkidine göre daha az değişkenlik gösteren sened tenkidi de her hal ve şartta ictihada dayanmaktadır. Bu keyfilik anlamına gelmemekle beraber⁵ tenkidi yapan âlimin gerek bakış açısına gerek içinde bulunduğu şartlara gerekse elde ettiği malumatın içeriğine göre değişeceği anlamına gelmektedir.⁶ Nitekim bugün öznellik ya da ictihâdilik olarak ifade ettiğimiz bu durum, klasik dönemde ihtilaf olarak dile getirilmekte ve makul görülmektedir. Diğer âlimlerle birlikte Tirmizî (ö. 279/892) de bunu açıkça ifade etmekte, başka konularda olduğu gibi ulemanın hadislerin tad'îfinde de ihtilaf ettiklerini nakletmektedir.⁷ Öteden beri *cerh ve ta'dilin teâruzundan* münekkitlerin teşâhül ve teşeddüdünden söz edilmesi de aynı gerçekliğin başka ifade biçimlerine işaret etmektedir.⁸

Bu çalışmada teoride varlığı kabul edilen bu ictihâdiliğin pratikte haberlerin sıhhat hükümlerine yansımaları görebilmek üzere tek bir rivayet seçilmiş ve bu rivayetin râvileri üzerinden isnad tenkidinin özneliği ve sonuçları izlenmiştir. Seçilen rivayet Şîi bakış açısını bir yana koyarsak sünî çevrelerde bazılarınca kesin bir kabulle karşılanıp Hz. Peygamber'in

(İstanbul: İFAV, 2019), 47, 103, 150, 178-179.

- ⁵ Topgül, *Rivayetten Râviye*, 50-57'de işaret ettiği üzere ikisi arasında çok kesin bir ayırım vardır.
- ⁶ Râvi tenkidinin özneliğine dair çalışmasında Bekir Tatlı, insanı değerlendirirken matematiksek kesinlikte sonuçlara ulaşmanın mümkün olmadığını, râvileri değerlendirenlerin de insan olması hasebiyle mezhep/meşrep çatışması, haset, çekememezlik, taassup, bilgisizlik gibi haricî unsurlar sebebiyle yanlış hükümler verilmiş olabileceğini, bu sebeple hüküm vermede aceleci davranılmaması gerektiğini ifade etmektedir. İbn Lehîa' örneği ile konuyu işleyen Bekir Tatlı, sonuç olarak özneliğe bir kez daha vurgu yapmakta, bu sebeple de rical tenkidinde literatürden istifade ederken daha titiz ve teennili bir yaklaşımı tavsiye etmektedir. Bk. Bekir Tatlı, "Râvi Tenkidinde Öznellik Sorunu", *19. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı*. ed. Ali Kırksekiz vd. (Bakü: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2021), 164-169.
- ⁷ Tirmizî, *İlel*, 1294.
- ⁸ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Nizhetü'n-nazar fî tavdîhi Nuhbetü'l-fiker*, thk. Nuruddin Itr (Dimeşk: Dârü'l-Minhâcî'l-Kavîm, 1440/2019), 138-139. Leknevî'nin bir eseri neredeyse tamamen bu konuya ayrılmıştır. Bk. Muhammed Abdülhayy el-Leknevî, *er-Raf' ve'l-tekmil fi'l-cerh ve'l-ta'dil*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Kahire: Dârü's-Selâm, 1421/2000), 75-431. Cerh ve ta'dilin teâruzuna dair İsmail Kurt bir çalışma yapmıştır. Kurt, çalışmasında İbnü'l-Cevzî'nin *ed-Duafâ ve'l-metrûkîn* isimli eserinde yalancılıkla vasıflanmış râvilerden rastgele seçilen yüz râvi üzerinden çalışmasını şekillendirmiştir. Aynı râvilerin başka münekkitlerce nasıl değerlendirildiğini tespit etmeyi amaçladığı çalışmasında râvilerden yalnızca % 12'sinde teâruz bulunduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu farklılığın muhtemelen; râvi ile birlikte uzun süre geçirmek ya da râvîyi yakından tanımak, tenkitte aşırı gitmek, münekkit olarak şöhret sahibi olmamak, râvînin yaşam öyküsünü oluşturan süreç ve tenkidin kapsamı gibi sebeplerle dayandığına işaret edilmiştir. Bk. İsmail Kurt, "Rical Tenkidinde Teâruz: Râvî'nin Tevsik ve Tekzib'i Özelinde", *Marife* 22/2 (2022), 739-758.

açık mucizesi olarak değerlendirilirken diğer taraftan uydurma olarak değerlendirilen Hz. Ali için güneşin döndürülmesi rivayetidir. Rivayetin kaynakları, sıhhat değeri ve metnine dair bilgiler verildikten sonra özneliğin en çok görüldüğü bazı râvi değerlendirmeleri ve onlarla ilgili hükümler zikredilecek ve bir değerlendirmeye gidilecektir. Makalenin hedefi isnad analizi olmadığından tüm senedler ve râviler çalışmada gündeme alınmayacaktır.

1. Hadisin İçeriği

Hadisin tespit edebildiğimiz ilk kaynağı olan *Şerhu müşkili'l-âsâr*'da Tahâvî (ö. 321/933), iki ayrı senedle iki metin nakletmiştir. Birincisi şöyledir: “Resûlullah’ın (s.a.s.) başı Hz. Ali’nin kucağında iken ona vahiy geliyordu. Ali ikinci namazını kılmamıştı. Güneş battı. Sonra Resûlullah (s.a.s.) ‘Ali namazını kıldın mı?’ dedi. Ali ‘Hayır’ deyince Allah Resûlü: ‘Allahım! O, senin ve Resûlü’nün itaatinde idi. Ona güneşi geri getir.’ dedi. Esmâ bint Ümeys; ‘Ben güneşin battığını, battıktan sonra yeniden döndürdüğünü gördüm’ dedi.”⁹ Aynı kaynağın ikinci metni ise şu şekildedir: “Hz. Peygamber Sahbâ’da (Hayber yakınında bir yerde) öğle namazını kıldı. Sonra Ali’yi bir ihtiyaç için gönderdi. Ali Hz. Peygamber ikinci namazını kıldıktan sonra döndü. Resûlullâh (s.a.s.) başını Ali’nin kucağına koydu. Güneş kayboluncaya kadar başını kaldırmadı. Sonra Resûlullah (s.a.s.) ‘Allahım! Kulun Ali kendisini peygamberin için alıkoydu. Onun için güneşi yeniden döndür!’ buyurdu. Esmâ ‘Güneş (battığı yerden) doğdu, hatta ışığı dağların, toprağın üzerine düştü. Sonra Hz. Ali kalktı, abdest alıp ikinci namazını kıldı. Sonra güneş kayboldu. Bu, Hayber Gazvesi zamanında Sahbâ’da idi’ dedi.”¹⁰

Çoğunlukla Esmâ bint Ümeys kanalıyla gelen hadisin metinlerinde pek çok açıdan ihtilaf bulunmaktadır. Güneşin dönüşü için dua eden kişi, bazı rivayetlerde Hz. Peygamber iken bazı rivayetlerde Hz. Ali’dir.¹¹ Hz. Peygamber tüm rivayetlerde anlaşılır kelimeler ile Arapça bir dua yapmışken bir rivayette Habeş diline benzeyen birkaç kelime ile güneşi çağırmakta benzer kelimeler ile de tekrar göndermektedir.¹² Rivayetlerin

⁹ Ebû Ca’fer et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1415/1994), 3/92.

¹⁰ Tahâvî, *Müşkil*, 3/94-95.

¹¹ Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Cize: Hier li't-Tıbbâ ve'n-Neşr, 1418/1997), 8/586.

¹² Tahâvî, *Müşkil*, 3/92, 95; Ebü Ca’fer Muhammed el-Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acı (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984), 3/328; Ebü'l-Kâsım Süleyman et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdi Abdulmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 24/145, 151; Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir ed-Dımaşkî, *Târîhu medîneti Dımeşk*, thk. Muhibbuddin b. Garâme el-Amrî (Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1417/1996), 42/314; Ebü'l-Ferec Cemâlüddin İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzûât mine'l-ehâdîsi'l-merfûât*, thk. Nureddin Şükri b. Ali Boyacılar

birinde Hz. Ali'nin namazını ima ile kıldığı, namazı ayakta kılması için güneşin yeniden çağırıldığı nakledilirken¹³ diğer tüm rivayetlerde Hz. Ali namazını vaktinde kılamamıştır. Güneşin geri çağırılmasının gerekçesi ise Hz. Ali'nin Allah ve Resûlü'nün itaatinde/ihtiyacında/emrinde olmasıdır. Güneşin yeniden doğarken veya batarken değirmen, testere, makara ya da böğürmeye benzer şiddetli bir gürültü çıkarmış olması, rivayetin ilginç ayrıntılarındanır.¹⁴

Farklı eserlerde hemen hemen tüm rivayetlerde olayın Hayber'in fethinden sonra Sahbâ'da gerçekleştiği anlatılmasına rağmen güneşin ışıklarının mescidin ortasına kadar gelmesi, odaların ya da Esmâ bint Umeys'in odasının yarısına ulaşması ya da olayın Esmâ'nın evinde gerçekleştiğinin nakledilmesi de önemli ihtilaflardan bir diğeridir. Güneşin Hz. Peygamber'in duası ile Hz. Ali için battığı yerden geri dönmesi ana temasında ortak olan rivayetlerde beş ayrı ayrıntıda ihtilaflı anlatımlar göze çarpmaktadır.

2. Hadisin Kaynakları ve Sıhhat Değeri

Kütüb-i Tis 'a''da geçmeyen rivayet, İbn Huzeyme (ö. 311/924) ve İbn Hibbân'ın (ö. 354/065) *Sahih*'leri ile Hâkim'in (ö. 405/1014) *Müstedrek*'inde de yer almamaktadır. Hadise Dülâbî (ö. 310/923),¹⁵ Tahâvî (ö. 321/933),¹⁶ Ukaylî (ö. 322/934),¹⁷ Taberânî (ö. 360/971),¹⁸ İbn Merdûye (ö. 410/1020),¹⁹ Mâverdî (ö. 450/1058),²⁰ Hatîb (ö. 463/1071),²¹ Vâsıtî (ö.

(Riyad: Advâu's-Selef, 1997/1418), 2/120; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *el-Le'âli'l-masnûa fi'l-ehâdisi'l-mevzûa*, thk. Salah b. Muhammed b. Uveyza (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/309, 311, 312.

¹³ Ahmed b. Mûsâ b. Merdûye el-İsfahânî, *Menâkıbu Ali ibn Ebî Tâlib*, thk. Abdurrezâk Muhammed Hüseyin Hırzuddin (Kum: Dârü'l-Hadîs, 1424/2003), 145; İbn Kesîr, *Bidâye*, 8/586.

¹⁴ İbn Merdûye, *Menâkıb*, 145; Ebü'l-Abbâs Muhibbüddîn Ahmed b. Abdillâh et-Taberî, *er-Riyâzü'n-nadire fi menâkıbi'l-aşere* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1984), 3/141; İbn Kesîr, *Bidâye*, 8/579, 581; Süyûtî, *Le'âli*, 1/311.

¹⁵ Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed ed-Dülâbî, *ez-Zürriyyetü't-tâhira en-nebeviyye* (Kuveyt: ed-Dârü's-Selefiyye, 1407), 91-92.

¹⁶ Tahâvî, *Müşkil*, 3/92-94.

¹⁷ Ukaylî, *Du'afâ*, 3/327.

¹⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 24/145, 147-152; a.mlf., *el-Mu'cemu'l-evsat*, thk. Tarık b. İvadullah b. Muhammed – Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Huseynî (Kahire: Dârü'l-Harameyn, 1415/1995), 4/224. *Mu'cemü'l-evsat*'taki rivayet yalnızca Resûlullah'ın emri ile güneşin geciktiği şeklindedir.

¹⁹ İbn Merdûye, *Menâkıb*, 144-145.

²⁰ Ebü'l-Hasen Alî el-Mâverdî, *A'lâmü'n-nübüvve* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986), 102-103.

²¹ Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Bağdâdî, *Telhîsü'l-müteşâbih fi'r-resm ve himâyetü mâ eşkele minhü an bevâdiri't-tashif ve'l-vehm*, thk. Sükeyne eş-Şihâbî (Dimeşk: Dârü Talas, 1985), 1/225.

483/1090),²² Cûrkânî (ö. 543/1148),²³ Muhammed b. Nâsır el-Bağdâdî (ö. 550/1155), İbn Asâkir (ö. 571/1176),²⁴ İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201)²⁵ ve Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256)²⁶ gibi âlimler eserlerinde yer vermiştir. Rivayet bunların dışında hadis ilmi bakımından kaynak değeri taşımayan başka eserlerde de yer bulabilmektedir.

Hadisle ilgili müstakil turuk kitapları da yazılmıştır. Bunlardan Süyûtî (ö. 911/1505) ve Muhammed b. Yûsuf eş-Şâmî'nin (ö. 942/1536) risaleleri bu iki risaleyi tahkik eden Hüseyin Şükrî'nin hadisi sened ve metin yönünden ele aldığı risalesi ile birlikte basılmıştır.²⁷ Çağdaş müellif Şükrî, mezkûr iki müellif dışında onlardan önce bu hadisle ilgili turuk kitabı yazan altı kişinin ismini de zikretmektedir.²⁸

Hadisin sıhhat düzeyi ile ilgili birbirinden farklı sonuçlara ulaşılmış; rivayet bazı âlimlerce sabit, sahih hatta nübüvvete işaret eden açık bir mucize olarak görülmüşken bazı âlimlere göre uydurma ya da münker olarak değerlendirilmiştir.

Hadisi sabit sayanlar arasında Ahmed b. Sâlih (ö. 248/862), Tahâvî, Kâdî İyâz (ö. 544/1149), Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ebû Zür'a el-İrâkî (ö. 806/1404), Heysemî (ö. 807/1405), İbn Hacer (ö. 852/1459), Aynî (ö. 855/1451), Sehâvî (ö. 902/1497), Süyûtî, İbn Arrâk (ö. 963/1556), Ali el-Kârî (ö. 1014/1605), Münâvî (ö. 1031/1622), Aclûnî (ö. 1162/1749) Kâsmî (ö. 1914) ve Tehânevî (ö. 1974) gibi âlimler zikredilebilir.²⁹ Bunlardan bir

²² Ebü'l-Hasen Ali el-Vâsitî, *Menâkıbü emîri'l-mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib*, thk. Ebü Abdirrahman Türkî el-Vâdî'î (San'a: Dârü'l-Âsâr, 1424/2033), 152-155.

²³ Ebü Abdillâh Hüseyin el-Cûrkânî, *el-Ebâtîl ve'l-menâkir ve's-sihâh ve'l-meşâhîr*, thk. Abdurrahman el-Firyevâî (b.y.: İdâratü'l-Buhûsi'l-İslâmiyye, 1403/1983), 158-167.

²⁴ Ebü'l-Kâsım İbn Asâkir ed-Dımaşkî, *Târîhu medîneti Dımeşk*, 42/313-314.

²⁵ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât* 2/119-120.

²⁶ Yusuf b. Kızıoğlu İbnü'l-Cevzî, *Tezkiretü havâssi'l-ümme fi hasâisi'l-eimme* (Tahran: Mektebetü Ninova el-Hadîse, ts.), 50.

²⁷ Bk. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *Keşfu'l-lebs an hadîsi reddi's-şems (Mecmû' içinde)*, haz. Hüseyin Muhammed Ali Şükrî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1439/2018), 3-18; Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî eş-Şâmî, *Müzîlü'l-lebs an hadîsi reddi's-şems (Mecmû' içinde)*, haz. Hüseyin Muhammed Ali Şükrî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1439/2018), 3-45; Hüseyin Muhammed Ali Şükrî, *Beyânü sıhhati hadîsi reddi's-şems linebiyyinâ (Mecmû' içinde)*, haz. Hüseyin Muhammed Ali Şükrî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1439/2018), 3-41.

²⁸ Şükrî, *Hadîsi reddi's-şems*, 6-7. Bu kimseler; Ebü'l-Feth Muhammed b. Hüseyin el-Ezdî (ö. 377/987-8), Ebü Bekir Varrâk ed-Dûrî (ö. 379/989-90), Ebü'l-Kâsım Ubeydullah b. Abdullah el-Haskânî (ö. 483/1090-1), Ebü'l-Müeyyed el-Mekkî el-Havârizmî (ö. 568/1172-3), Ebü Ali Muhammed b. Esad el-Cüvvânî (ö. 588/1192-3)'dir.

²⁹ Tahâvî, *Müşkil*, 3/97-98; Ebü'l-Fazl İyâz el-Yahsubî, *Şifâ bi ta'rîfi hukuki'l-Mustafâ*, thk. Âmir el-Cezzâr (Kahire:Dârü'l-Hadîs, 1425/2004), 192; Şemsüddin Yusuf b. Kızıoğlu Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Tezkiratu'l-havâss*, tkd. Seyyid Muhammed Sadık

kısmı hadisin sabit olduğunu söylemekte, bir kısmı uydurma olduğunu reddetmekte bir kısmı da açıkça tashîh etmektedir.

Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) hocası Muhammed b. Ubeyd et-Tanâfisi (ö. 204/819), Ya'lâ b. Ubeyd et-Tanâfisi'nin (ö. 209/824), Ali İbnü'l-Medîni (ö. 234/848-849), Ahmed b. Hanbel, İbn Zencûye (ö. 251/865), Ukaylî, Cûrkânî, İbn Asâkir, İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye, Zehebî (ö. 748/1348), İbn Kesîr (ö. 774/1373), İbn Kayyim (ö. 751/1350) ve yakın dönemden Muhammed Derviş el-Hût (ö. 1276/1879) ve Muhammed Nâsıruddîn el-Elbânî (ö. 1999) gibi âlimler hadisin sabit olmadığını zikretmekte içlerinden bazıları münker, bazıları da uydurma olarak değerlendirmektedirler.³⁰ Şuayb el-Arnaût hadisin iki ayrı senedini

(Tahran: Mektebetü Ninova el-Hadîse, ts.), 50; Ebû Zür'a Veliyyüddîn İrâkî, *Tarhu'l-tesrîb fi şerhi'l-Takrîb* (Beyrut: Dârü'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 7/247; Ebû'l-Hasen Nûruddîn el-Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Abdullah Dervîş (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1414/1994), 8/525; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî vd. (Beyrut: Darü'l-marife, 1379/1959), 6/222; Ebû Muhammed Bedrüddîn el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001), 15/59; Ebû'l-Hayr Şemsüddîn es-Şehâvî, *el-Makâsîdü'l-hasene fi beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire ale'l-elsine*, thk. Muhammed Osman el-Huşt (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, 1405/1985), 365-366; Süyûtî, *Le'âlî*, 1/309; a.mlf., *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-ehâdisi'l-müştehire*, thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ (Riyad: Câmîatiü Melik Suûd, 1988), 223; Ebû'l-Hasen Nûruddîn İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerîati'l-merfûa ani'l-ahbâri's-şeniati'l-mevzûa*, thk. Abdülvahhâb Abdüllatif – Abdullah Muhammed es-Siddîk (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1401/1981), 1/378-382; Ebû'l-Hasen Ali el-Kârî, *Şerhu's-Şifâ* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001), 1/593; a.mlf., *el-Esrâru'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzû'a*, thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1406/1986), 213, 214; Zeynüddîn Abdurraûf el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmii's-sağîr* (Beyrut: Dârü'l-Marife, 1391/1972), 5/440; a.mlf., *et-Teyşîr bi şerhi'l-Câmii's-sağîr* (Riyad: Mektebetü'l-İmami's-Şâfî, 1408/1988), 2/348; İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ Halk Arasındaki Rivayetlerin İlmi Değeri*, trc. Mustafa Genç (İstanbul: Beka Yayınları, 2019), 1/548; İsmail b. Muhammed Aclûnî, *İkdü'l-cevheri's-semîn* (Dimeşk: Dârü'l-Beşâir, 1435), 81-82; Muhammed Cemalüddîn el-Kâsimî, *Fadlû'l-mübîn alâ ikdi'l-cevheri's-semîn* (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1404), 437-438; Zafer Ahmed Osmânî et-Teĥânevî, *Kavâid fi ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Riyad: Mektebü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1404/1984), 441.

³⁰ Ukaylî, *Du'afâ*, 3/328; Cûrkânî, *Ebâtil*, 158-167; İbn Asâkir, *Târîh*, 42/314; İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, 2/120; Ebû'l-Abbâs Takîyyüddîn İbn Teymiyye, *Hadîsü reddi's-şeyms li Ali beynel hakika ve'l-evhâm*, thk. Cemâl Abdülmün'im el-Kûmî (Kahire: Dârü'z-Zehebîyye, 1994), 20; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Zehebî, *Telhîsu Kitâbi'l-Mevzûât*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetü Rüşd, 1419/1998), 118, 119; İbn Kesîr, *Bidâye*, 8/533, 567, 571, 581, 582, 584; Ebû Nasr Tâcüddîn es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Kahire: Dârü'l-İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1383/1964), 2/149-150; Ebû Abdillâh Bedrüddîn ez-Zerkeşî, *et-Tezkire fi'l-ehâdisi'l-müştehire*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986), 31; Muhammed b. Dervîş el-Hût, *Esne'l-metâlib fi ehâdisi muhtelifi'l-*

zayıf olarak değerlendirmiş,³¹ Abdülfettâh Ebû Gudde ise ihtiyatlı bir dil kullanarak hadis sahih kabul edilirse, ahad sahih haber hükmünde olacağını ve mutlaka tevlinin gerekeceğini dile getirmiştir.³²

3. Hakkında İhtilaf Edilen Râviler

Gerek Hz. Peygamber'in mucizesi olarak değerlendirilebilecek bir içeriğe sahip olması, gerekse Hz. Ali'nin faziletine işaret etmesi sebebi ile şii çevrelerin kayıtsız şartsız kabul ettiği rivayet³³ Sünnî ilim çevresini de hayli meşgul etmiş görünmektedir. Zikri geçen turuk kitapları dışında gerek İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye ve İbn Kesîr gibi âlimler gerekse Süyûtî ve Şâmî gibi âlimler hadisin tarikleri, senedleri ve metni ile ilgili değerlendirmede bulunmuşlardır. Hadis, gerek metni gerekse senedi bakımından ciddî tenkitlere uğramıştır.³⁴ Hadisi sabit görenler de bu tenkitlere karşı hadisi savunmaya gayret etmiştir. Hadisin tüm senedleri ve senedlerin bütün ricali bir sonuca varmak amacıyla ele alınmamış; hakkında ihtilaf edilen, özneliğin izlerinin en iyi izlenebileceği bazı râviler örnek olarak seçilmiştir.

Hadisin senedlerinde sika veya zayıf olduğunda ittifak edilenleri bir kenara koyarsak hakkında görüş ayrılığına düşülen pek çok râvi bulunmaktadır. Bunlardan bazıları Ahmed b. Dâvûd, Ahmed b. Yahyâ es-Sûfî, Ali b. Hâşim İbnü'l-Berîd, Ammâr b. Matar er-Rehâvî, Amr b. Sâbit b. Hürmüz el-Bekrî el-Kûfî, Avn b. Muhammed, Dâvûd b. Ferâhîc, Fudayl b. Merzûk, Hârûn b. Sa'd el-Kûfî, Hüseyin b. Hüseyin el-Eşkar, İbn Ukde, İbrâhîm b. Hasen, Mahfûz b. Bahr, Muhammed b. İbrâhîm, Tâlût b. Abbâd, Ubeydullah b. Mûsâ el-Absî, Abdurrahman b. Şerîk, Urve b. Abdillâh b. Kuşeyr, Ümmü Ca'fer ve Velid b. Abdülvâhid'dir. Bunların içinde gerek ilk dönem eserlerinde gerekse ilk dönem verileri ile değerlendirme yapan

merâtib, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 152; Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'd-daife ve'l-mevzûa* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1412/1992), 2/395-401.

³¹ Tahâvî, *Müşkil*, 3/92, 1 numaralı not; 3/94, 3 numaralı not.

³² Ebû Abdillâh İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-münîf fi's-sahîhi ve'd-daif*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Halep: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1390/1970), 58-60, 1 numaralı dipnot.

³³ Konuyla ilgili yazılmış çağdaş bir müellife ait müstakil bir risale için Bk. Muhammed Bâkır Mahmûdî, *Keşfu'r-rams an hadisi reddi's-şems* (Kum: Müessesetü'l-Maârifî'l-İslâmiyye, 1419). Müellif, mütevatir olarak nitelediği hadisi işlediği risalesinde önce Süyûtî ve es-Sâlihî'nin risalelerini zikretmiş, ardından günümüze kadar gelen Hz. Ali için güneşin dönüşü konulu şiirlere yer vermiş, Resûlullah'ın (s.a.s.) vefatından sonra Hz. Ali için güneşin bir kez daha dönüşünü de yirmi sekiz sayfada işlemiştir. Eserinin sonunda ise gerek eserleri içinde gerekse müstakil olarak hadisi işleyen Şii müelliflere ve çalışmalarına yer vermiştir. Bu müellifler için eserin 303-317 sayfaları arasına bakılabilir.

³⁴ Hadisin içerik tenkidi başka bir çalışmada ele alındığından burada yalnızca sened tenkidinin özneliğini ortaya koyacak veriler ile yetinilecektir.

sonraki dönemlerin eserlerinde ictihâdîliğin ve bunun sonucunda oluşan farklı tercihlerin açıkça gözlemlenebildiği yedi râvi ve rical kitaplarındaki durumları ele alınmıştır.

3.1. Abdurrahmân b. Şerîk b. Abdillâh en-Nehâî el-Kûfî: (ö. 227/841/842)

Buhârî, hakkında başka bir bilgi vermeden babasından hadis aldığını zikrederken,³⁵ Yahyâ b. Said el-Kattân (ö. 198/813) Abdurrahmân hakkında bilgi vermez ancak babası Şerîk’i “Önümde bile olsa ondan hadis almam” diyerek tenkit etmiştir.³⁶ Abdurrahmân’ın böyle tenkit edilen babasından rivayetlerine temkinli yaklaşmak gerektirmektedir. Ebû Hatim er-Râzî’nin “vâhî’l-hadîs” olarak nitelediği râvi,³⁷ İbn Hibbân’ın *Sikât*’ında “muhtemelen hata etmiştir” kaydıyla yer bulur.³⁸

Mizzî, yalnızca İbn Hibbân’ın tevsîkini nakille yetinmiş,³⁹ İbn Hacer bir defasında “Saduktur, hata eder, Buhârî *el-Edebü’l-müfred*’de ondan hadis tahrir etmiştir” derken diğer eserinde “Ebû Hatim vâhî’l-hadîs demiştir, İbn Hibbân ise hata ettiğini bildirmekle beraber *Sikât*’ında nakletmiştir” der.⁴⁰ Arnaût; Ebû Hâtîm ve İbn Hibbân’ın görüşlerini nakille beraber zayıf olduğunu söyler.⁴¹

İbnü’l-Cevzî, İbn Hibbân’ın tevsîkine işaret etmeden yalnızca Ebû Hâtîm’in vâhî’l-hadîs sözünü nakletmiş, İbn Teymiyye de onu izlemiştir.⁴² İbn Kesîr ise hadisin sabit olmadığını savunmasına rağmen Abdurrahman ile ilgili olumlu ve olumsuz pek çok nakle yer vermiştir.⁴³

Süyûtî; “Ebû Hâtîm onu vâhî saysa da onun dışındakiler sika saymış, Buhârî de *el-Edebü’l-müfred*’de ondan hadis rivayet etmiştir” diyerek Abdurrahmân’ı, dolaylı olarak da rivayeti savunur.⁴⁴ Oysa İbn Hibbân’ın dışında sika sayan olmadığı gibi Abdurrahman’ın babasından yaptığı nakiller de şüphelidir. Mizzî, Zehebî ve İbn Hacer’in yaptığı, İbn Hibbân’ın

³⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *et-Târihu’l-kebir*, haz. Muhammed Abdülmuîd Han (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.), 5/296.

³⁶ İbn Şâhin, *Zikru men ihtelefe’l-‘ulemâ*, 91-92.

³⁷ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Ebî Hâtîm er-Râzî, *Kitâbü’l-Cerh ve’l-ta’dil* (Haydarâbad: Matbaatü Meclisi Dâirati’l-Maârifî’l-Osmâniyye, 1372/1952), 5/244.

³⁸ İbn Hibbân, *Sikât*, 8/375.

³⁹ Mizzî, *Tehzîb*, 17/170.

⁴⁰ Zehebî, *Mizân*, 2/569; a.mlf. *Muğni*, 1/539; İbn Hacer, *Tehzîb*, 2/516.

⁴¹ İbn Hacer, *Takrîb*, 325, Arnaût-Avvâd, *Tahrîr*, 2/325.

⁴² İbnü’l-Cevzî, *Mevzûât*, 2/121; a.mlf. *Du’afâ*, 2/96; İbn Teymiyye, *Hadîsü reddi’s-şems*, 24.

⁴³ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/575-576.

⁴⁴ Ebû’l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *Teakkubâtü’s-Süyûtî alâ Mevzûâtü İbnü’l-Cevzî ev en-Nuketü’l-bedîât ale’l-Mevzûât*, thk. Abdullâh Şabân (Mansûra: Dâru Mekkete’l-Mükerrreme, 1425/2004), 338, a.mlf., *Le’âlî*, 1/309.

tevsikini nakletmek iken, Şuayb el-Arnaût ve Avvâd muhtemelen bu nakli râviyi sika saymak için yeterli görmemekte ve zayıf olduğu yönünde görüş beyan etmektedirler.⁴⁵ Ayrıca bu âlimler, İbn Hacer’i İbn Hibbân’ın tevsikini alma konusunda tutarsız davranması, bazen onun hükmünü alıp kabul ederken bazen ona itibar etmemesi konusunda da eleştirmektedirler.⁴⁶

3.2. Avn b. Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib ve Annesi Ümmü Ca’fer

Buhârî ve Ebû Hâtim, Avn’ın babasından ve dedesinden rivayette bulunduğu, kendisinden de Muhammed b. Mûsâ ve Abdülmelik b. Ebî Ayyâş’ın rivayet ettiğini söylemekle yetinmiş, hakkında bilgi vermemiştir.⁴⁷ Tahâvî, Avn b. Muhammed ve annesinin isimlerini ve künyelerini tasrih etmiş sonra başka bir yorum yapmamıştır. İbn Kesîr bundan yola çıkarak “Avn ve annesinin durumu bilinmemektedir ki onların verdiği haber ile bu büyük olay sabit olsun.” diyerek mechûl oldukları yönünde kanaat bildirmekte, ayrıca Avn’ın annesinin ninesi Esma’dan hadis aldığı bilinmediğini söylemektedir.⁴⁸

İbn Hibbân, Avn’ı sika sayan tek muhaddistir.⁴⁹ Tüm bu değerlendirmeleri göz önünde bulunduran Elbânî, Avn’ın içinde bulunduğu senedin tevsikini eleştirmektedir. Ona göre; “Tahâvî’nin bu tavrı hadisin sıhhatini ifade etmez, aksine belki de o bu yolla hadisin zayıflığına işaret etmiş olabilir. Çünkü o, seneddeki Fitrî’nin sika olduğunu beyan etmesine rağmen Avn ve annesi hakkında susmuştur. Eğer sika olduğunu söyleme imkânı bulabilse bunu da söylerdi. Böyle bir yerde sükût etmesi ikisinin ona göre mechûl olduğunu hissettirmektedir. İbn Ebî Hâtim cerh ve ta’dilinden bahs etmezken İbn Hibbân, mechûl kimseleri sika saymadaki ilkesi gereğince onu da *Sikât*’ında zikretmiştir.”⁵⁰

Avn’ın hadisi kendisinden aldığı annesi de hakkında ihtilaf edilenlerdendir. Ümmü Ca’fer künyesi ile bilinen bu hanım, Muhammed b. Hanefiyye’nin eşidir. Zehebî, Avn’ın annesinin Ümmü Ca’fer bint Muhammed b. Ca’fer b. Ebî Tâlib olduğunu, ninesi Esma bint Umeyy’den hadis naklettiğini, İbn Mâce’nin de ondan bir hadis naklettiğini söyler.⁵¹

Bûsîrî (ö. 840/1436), isnaddaki iki mechul kişiden birinin Ümm Avn

⁴⁵ Arnaût-Avvâd, *Tahrîr*, 2/325.

⁴⁶ Arnaût-Avvâd, *Tahrîr*, 31.

⁴⁷ Buhârî, *et-Târihu’l-kebîr*, 7/16; İbn Ebî Hâtim el-Cerh ve’ta’dil, 6/386.

⁴⁸ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/572.

⁴⁹ İbn Hibbân, *Sikât*, 7/279.

⁵⁰ Elbânî, *Daîfe*, 2/396.

⁵¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *el-Kâşif fi ma’rifeti men lehû rivâyetün fi’l-kütübi’s-sitte*, tkd. Muhammed Avvâme (Cidde: Dârü’l-Kible-Müessesetü Ulûmi’l-Kur’ân, 1413/1992), 2/526.

olduğunu söylemiş,⁵² Mizzî, hakkında bilgi vermemiş,⁵³ İbn Hacer makbûl olduğu yönünde görüş beyan etmiştir.⁵⁴ Arnaût ve Avvâd ise mechûlül-hâl olarak niteledikleri Ümmü Ca'fer'den rivayet konusunda iki râvinin teferrüd ettiğini, hiç kimsenin de onu tevsik etmediğini belirtmiştir.⁵⁵ Elbânî, mütâbaat halinde makbuldür, aksi halde ona (Mizzî'ye) göre leyyinül-hadîstir diyerek İbn Hacer'in makbûl olduğu yönündeki değerlendirmesine itiraz eder.⁵⁶

3.3. Dâvûd b. Ferâhîc

Kays b. Hâris b. Fihr oğullarının mevlâsıdır. Aslen Medine'den olup Basra'ya gelmiş ve orada hadis nakletmiştir. Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet eden Dâvûd'dan da Şu'be ve başkaları hadis almıştır.⁵⁷ Yaşlandıktan sonra hafızası bozulmuş,⁵⁸ ancak Şu'be hafızası bozulduktan sonra da ondan hadis nakletmiştir.⁵⁹

Yahyâ b. Saîd, Şu'be ve Süfyân'ın onu sika saydıklarını bildirirken,⁶⁰ başka bir yerde de yine Saîd kanalıyla Şu'be'nin onu zayıf saydığı nakledilmiştir.⁶¹

Yahyâ b. Maîn ise bir defa "leyse bihî be's" bir defasında "zaifu'l-hadîs" demiştir.⁶² İbn Hibbân bir yerde sika saymış,⁶³ bir başka yerde hafızasının kötü olduğunu söylemiştir.⁶⁴ Ebû Hâtim sadûk,⁶⁵ Nesâî ve

⁵² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce ve bi hâmişihî ta'likâtü Misbâhi'z-zücâce fi zevâidi İbn Mâce*, thk. Şeyh Halil Me'mûn Şiha (Beyrut: Dâru'l-Ma'rîfe, 1416/1996), 2/274.

⁵³ Cemâlüddîn Ebû'l-Haccâc Yusuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1992), 353/373.

⁵⁴ İbn Hacer, *Takrib*, 757.

⁵⁵ Arnaût-Avvâd, *Tahrîr*, 4/445.

⁵⁶ Elbânî, *Daîfe*, 2/396.

⁵⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, 4/216.

⁵⁸ Ukaylî, *Duafâü'l-kebîr*, 2/40.

⁵⁹ Buhârî, *Târîhu'l-kebîr*, 2/230; Ebû Ahmed Abdullah b. Adıyy, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, thk. Mâzân es-Sirsâvî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd Nâşirûn, 1434/2013), 4/414.

⁶⁰ İbn Adıyy, *Kâmil*, 4/416.

⁶¹ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve 'i-ta'dil*, 1/141, 3/422.

⁶² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn, *Târîhu Osmân b. Saîd ed-Dârimî*, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf (Dimeşk-Beyrut: Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, 1400), 1/108, 3/180; Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî İbn Şâhin, *Târîhu esmâi's-sikât*, thk. Subhî es-Sâmerrâî (Kuveyt: Dâru's-Selefiyye, 1404/1984), 82.

⁶³ İbn Hibbân, *Sikât*, 4/216.

⁶⁴ Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed İbn Hibbân, *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*, tlk. Mecdî b. Mansûr b. Seyyid eş-Şurâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 101.

⁶⁵ Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Vasıyyullah b. Muhammed Abbâs (Riyad: Dâru'l-Hânî, 1422/2001), 1/350; a.mlf. *Suâlâtü Ebi Dâvûd lil imâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Ziyâd Muhammed Mansûr (Medine-i

Ukaylî zayıf olduğunu,⁶⁶ İbn Adiyy (ö. 365/976) ise rivayet ettiği kadarıyla lâ be'se bih olduğunu söylemiştir.⁶⁷ İbn Şâhin, temriz sıygasıyla verdiği zayıflık hükmüne binaen hadisi reddedilecek kimseler arasında olmadığını, ancak hadislerinin sahih kapsamına da giremeyeceğini söyler.⁶⁸ Zehebî, hakkındaki ihtilafları ve yaşlanınca hafızasının bozulduğu bilgisini birlikte değerlendirerek yaşlanıp hafızası bozulmadan önce sika ve sadûk olduğunu söyler.⁶⁹ İbn Hacer, tüm bu nakillere Ahmed b. Hanbel ve İbnü'l-Cârûd'un (ö. 307/919-20) taz'ifini de ekler.⁷⁰ Ancak tüm bu ihtilaflara rağmen Hz. Ali hadisinin tashîhi veya reddi söz konusu olduğunda müellifler kendi yaklaşımlarına uygun olan nakilleri seçerek nakletmeyi tercih etmişlerdir.

İbnü'l-Cevzî, *Duaîfâ*'sında seleften gelen sadûk, zayıf, leyse bihî be's gibi farklı görüşlerin tümünü nakletmiş,⁷¹ *Mevzûât*'ında Hz. Ali hadisini tenkit ederken yalnızca Şu'be'nin onu zayıf saydığını nakille yetinmiş, İbn Teymiyye de bunu aktarmıştır.⁷² Bu, müellifin elindeki metinle ilgili görüşüne paralel olarak önceki hükümlerden seçmece yaptığına açık bir delildir.

Süyûtî, daha tarafsız bir tavırla muhtasar olarak onu bir takım kimselerin zayıf bazılarının da sika saydığını söylerken,⁷³ müstakil risalesinde Şükrî; Süfyân ve Şu'be'nin sika saydığını söyleyerek İbnü'l-Cevzî'ye itiraz eder.⁷⁴ Oysa ki Şu'be'nin onu zayıf saydığı da nakledilmiştir. Şükrî “Şu'be yaşlandıktan, hafızası zayıfladıktan ve rivayetleri karıştırdıktan sonra ondan hadis nakletti” cümlesini ilginç bir biçimde yorumlayarak Dâvûd'un durumunu savunmaya çalışır. Metinde افتقر ve افتتن kelimeleri geçmesine rağmen “Bu nakledilenin cerh ile bir alakası yoktur, aksine bu

Münevvere: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1414), 212; İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve ta'dil*, 3/422,

⁶⁶ Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Kitâbü'd-Duaîfâ ve'l-metrûkîn*, Bûrân ed-Danâvî-Kemal Yusuf el-Hût (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1405/1985), 1/100; Ukaylî, *Duaîfâu'l-kebîr*, 2/40.

⁶⁷ İbn Adiyy, *Kâmil*, 2/950.

⁶⁸ Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî İbn Şâhin, *Zikru men ihtelefe'l-'ulemâ ve nukkâdî'l-hadis fîhi feminhüm men vessekahû ve minhüm men da'afehû ve men kile fîhi kavlan*, thr. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî (Riyad: Mektebetü Advâî's-Selef, 1419/1999), 58.

⁶⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-duaîfâ*, thk. Nurüddin İtr (Katar: İdâratü lhyâi't-Turâsî'l-İslâmî, ts.), 1/321; a.mlf. *Mizânü'l-i-tidâl fi nakdi'r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Bicâvî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1382/1963), 2/19.

⁷⁰ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Lisânü'l-Mizân*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde (Beyrut: Mektebû'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1423/2002), 3/410.

⁷¹ Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'd-Duaîfâ ve'l-metrûkîn*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullâh el-Kâdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986), 1/267.

⁷² İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, 2/122; İbn Teymiyye, *Hadîsü reddi's-şems*, 24.

⁷³ Süyûtî, *Le'âlî*, 1/309.

⁷⁴ Şükrî, *Hadîsü reddi's-şems*, 24.

sadece durumunu bildirmektir. Sanki Şube'nin onun ihtilat ettiğine işaret ettiği zannedilmiştir. Ancak her yaşlananın bunaması zorunlu değildir" diyerek itiraz eder.⁷⁵ Kanaatimizce bu yorum افتقر ve افتتن kelimelerinin bulunmaması durumunda ancak geçerli olabilir.

3.4. Fudayl b. Merzûk (ö. 179/795-796)

Fudayl b. Merzûk el-Eğarr er-Ruâsî, Kûfelidir. Ebû İshâk el-Hemedânî, Adıyy b. Sâbit, Şakîk b. Ukbe ve Atıyye el-Avfî'den hadis almıştır. Kendisinden de Süfyân es-Sevrî, Ebû Nuaym, Kubeysa, Abdullâh b. Sâlih b. Müslim el-İclî, Hasen b. Atıyye, Ali b. Ca'd hadis rivayet etmiştir.⁷⁶ Süfyân es-Sevrî, Yahyâ b. Maîn ve İclî'nin tevsik ettiği Fudayl için Ahmed b. Hanbel "Hayırdan başka bir şey bilmiyorum" ve "Neredeyse Atıyye'den başkasından hadis nakletmez" demiş, Ebû Hatim; "Sadûktur, sâlihu'l-hadîstir, çok hata yapar, hadisi yazılır ancak kendisiyle ihticâc edilmez" demiştir.⁷⁷

Yahyâ b. Maîn'den zayıf, sika ve leysa bihî be's olduğuna dair üç görüş gelmiştir. Onun "Sâlihu'l-hadîstir ancak aşırı Şîî eğilimlidir" dediği de nakledilmektedir.⁷⁸ Süfyan b. Uyeyne'den iki zit görüş nakledilmiş,⁷⁹ Nesâî,⁸⁰ zayıf olduğunu söylemiş, Osman ed-Dârimî zayıflığını temriz sigasiyle nakletmiştir.⁸¹ İbn Adıyy "la be'se bih" olduğunu umduğunu söylerken,⁸² İbn Şâhin tevakkufu tercih etmekle beraber, sahih kişiler arasına dahil olamayacağını ifade etmektedir.⁸³

İbn Hibbân, onu hata ettiğini söyleyerek *Sikât*'ında⁸⁴ ve "münkerü'l-hadîs cidden" nitelemesiyle *Du'afâ*'sında zikreder. Onun sikalardan hatalı şekilde rivayetleri olup Atıyye'den de mevzu şeyler rivayet ettiğini söyler. Aynı zamanda sikalardan doğru rivayetleri de olduğu için durumunu karışık olarak niteleyen İbn Hibbân, Atıyye'den münker olarak rivayet ettiklerinin hepsinin Atıyye'ye bağlı olduğu, Fudayl'ın bunlardan berî olduğu kanaatindedir. Sikalara uygun olarak naklettikleri ile ihticac olunabileceğini

⁷⁵ Şükrî, *Hadisü reddi 'ş-şems*, 26.

⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve 'i-ta'dil*, 7/75; İbn Hacer, *Tehzib*, 3/401.

⁷⁷ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdullah el-İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülâlîm Abdülazim el-Bestevî (Medine-i Münevvere: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985), 2/208. İbn Ebî Hâtim, *Cerh ve 'i-ta'dil*, 7/75; Mizzî, *Tehzib*, 23/307; İbn Hacer, *Tehzib*, 3/401-402.

⁷⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Main, *Târihu Yahyâ b. Maîn rivayeti Ebû'l-Fadl Abbas b. Muhammed b. Hatim ed-Dûri el-Bağdâdî*, thk. Abdullah Ahmed Hasan (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1990), 1/200; İbn Hibbân, *Mecrûhin*, 2/209; İbn Şâhin, *Esmâü's-sikât*, 185; Mizzî, *Tehzib*, 23/307; Zehebî, *Muğnî*, 2/108; İbn Hacer, *Tehzib*, 3/402.

⁷⁹ Yahyâ b. Maîn, *Târih bi-rivayeti'd-Dârimî*, 1/191; İbn Hacer, *Tehzib*, 3/402.

⁸⁰ Mizzî, *Tehzib*; 23/308; Zehebî, *Muğnî*, 2/108; İbn Hacer, *Tehzib*, 3/401.

⁸¹ Yahyâ b. Main, *Târih bi-rivayeti'd-Dârimî*, 1/191; İbn Adıyy, *Kâmil*, 8/639.

⁸² İbn Adıyy, *Kâmil*, 8/640.

⁸³ İbn Şâhin, *Zikru men ihtelefe'l-ulemâ*, 77-79.

⁸⁴ İbn Hibbân, *Sikât*, 7/316.

ancak sikalara muhalif olup mütâbi‘i de bulunmayan rivayetlerinden uzak durulması gerektiğini belirtir. Zikrettiklerinin söylemediklerine de delâlet etmesini umduğunu belirten İbn Hibbân, Fudayl ile ilgili olarak istihâre yaptığını da ifade etmektedir.⁸⁵ Bu durum İbn Hibbân’ın dikkatsizlik sebebiyle iki eserine de Fudayl’ı almış olması yerine farklı zamanlarda kendisine ulaşan bilgilerden dolayı karar vermekte zorlandığına işaret eden önemli bir veri olarak değerlendirilebilir.

Zehebî onun sika olduğunu söyledikten sonra Müslim’in Fudayl’dan rivayetini Hâkim’in bir kusur olarak gördüğünü de nakleder.⁸⁶ İbn Hacer; *Raf‘u l-yedeyn*’de Buhârî, Müslim ve dört *Sünen* sahibi ondan hadis tahrir etmiştir, sadûktur, vehm eder, şî‘ olmakla itham edilmiştir der.⁸⁷ Arnaût ve Avvâd ise “Sadûk ve hasenül hadîs olduktan sonra vehm eder demenin bir anlamı yoktur. İclî, Ya‘kûb b. Süfyân, İbn Harrâş ve kendilerinden gelen daha sahih rivayetlere göre Süfyân es-Sevrî, İbn Maîn sika saymışlardır. Buhârî mukâribu l-hadîs der” diyerek tashih yönünde görüş bildirmektedirler.⁸⁸

İbnü l-Cevzî onunla ilgili hükümleri aktarırken *Du‘afâ*’sında seçici davranmıştır. Onun Atıyye’den nakiller yaptığını, Yahyâ’nın bir defa sika, bir defa da zayıf saydığını söylemiştir. Ancak Ebû Hatim’in hükümlerini naklederken seçici davranır. Onun “Hadisi yazılır” dediğini nakletmez ancak “İhticac olunmaz” dediğini nakleder. Aynı şekilde İbn Hibbân’ın Fudayl’ı *Sikât*’ında zikrettiğini nakletmez ancak “Atıyye’den mevzû şeyler nakleder ve sikalar aleyhine hata yapar” dediğini nakleder.⁸⁹ O bu seçiciliğini *Mevzuât*’ında daha da ileriye taşımış Yahyâ’nın zayıf saydığını ve İbn Hibbân’ın mevzû ve sikalardan hatalı şeyler rivayet eder dediğini nakille yetinmiştir.⁹⁰ İbnü l-Cevzî’nin hadisleri mevzû sayarken aceleci davranması, her bir hadisin senedini özenle incelememesi ya da aynı hadisin başka senedlerini araştırmaması, kendisi ile ilgili en önemli tenkit noktalarından biridir. Ancak Fudayl b. Merzûk örneğinde hüküm verirken önceki literatürden cerh içeren hükümleri tercih ettiği, bu yolla kendi görüşünü desteklediği görülmektedir.

İbn Kesîr, yaptığı nakillerin ardından bu tercümeden/biyografiden kasıtlı olarak hadis uydurduğunun çıkmayacağını söyler. Ona göre Fudayl

⁸⁵ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbü l-Mecrûhîn mine l-muhaddisîn ve d-duafâ ve l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyid (Beyrut: Dârü l-Ma‘rife, 1412/1992), 2/209.

⁸⁶ Zehebî, *Muğni*, 2/515; a.mlf., *Kâşif*, 2/125; İbn Hacer, *Tehzib*, 3/402.

⁸⁷ Ebû l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Tehzibü l-Tehzib*, haz. İbrâhîm Zeybek-Adil Mürşid (b.y.: Müessesetü r-Risâle, ts.), 3/401; a.mlf., *Takrib*, 448.

⁸⁸ Arnaût-Avvâd, *Tahrîr*, 3/164.

⁸⁹ İbnü l-Cevzî, *Duafâ*, 3/9.

⁹⁰ İbnü l-Cevzî, *Mevzuât*, 2/121.

özellikle de mezhebine uygun meselelerde tesâhül gösterebilir, tanımadığı veya hüsn-ü zan gösterdiği kimselerden nakillerde bulunup hocasını düşürerek tedlis yapmış olabilir.⁹¹

Süyûtî, Fudayl'ın bulunduğu senedleri hasen olarak niteler,⁹² İbnül Cevzî'nin "Fudayl zayıftır"⁹³ sözüne karşılık Fudayl'ın sika ve sadük olduğunu, Müslim'in ve *Sünen* sahiplerinin onunla ihticac ettiğini söyleyerek⁹⁴ savunur. Oysa Müslim ondan mütâba'at ve benzeri durumlarda az sayıda hadis rivayet etmişken, Nesâî sadece bir hadisini tahrir etmiştir. Görüldüğü üzere otoritelerin sözleri de ihtilaflıdır.⁹⁵

3.5. İbn Ukde (ö. 332/944)

İsmi Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Saîd el-Hemedânî'dir, ancak İbn Ukde olarak meşhurdur. İbn Ukde hadisin râvileri içinde belki de en çok ihtilaf edilenidir. Kaynaklar onun hem hıfzına ve çok fazla hadis bildiğine işaret etmekte hem de hadis ilminin prensipleriyle uyuşmayan hallerine yer vermektedirler.⁹⁶

İbn Ukde'nin çok fazla hadis bildiği ve hafız olarak anıldığı hemen her kaynaktaki ortak bilgidir.⁹⁷ Onun ezberindeki hadis sayısı gerek kendisinin gerekse başkalarının dilinden yüz bin ve katları ile ifade edilmekte, hatta onun kendisinden daha çok hadis bildiğini söyleyenlere karşı meydan okuduğu da nakledilmektedir. Bir tespite göre İbn Mes'ûd'dan beri Kûfe, İbn Ukde'den daha fazla hadis bilen kimseye ev sahipliği yapmamıştır.⁹⁸ Onun Kûfe gibi çokça hadis uydurulan bir bölgede insanların bilmediği hadisleri biliyor olması⁹⁹ beraberinde bazı soru işaretlerini getirmektedir ki bunun açık cevabı Zehebî tarafından verilir. Ona göre İbn Ukde "Ölülerden ve dirilerden, büyükler ve küçüklerden, mechûl kimselerden hadisler yazmış, değerli olana değersizleri katmış, incilere boncuklar

⁹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8/573-574.

⁹² Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-ehâdîsi'l-müştehire*, thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ (Riyad: Câmiatü'l-Melik Suûd, 1988), 233; a.mlf., *Le'âli*, 1/308-309.

⁹³ Süyûtî, *Taakkubât*, 337.

⁹⁴ Süyûtî, *Taakkubât*, 338.

⁹⁵ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Fevâidü'l-mecmûa fi'l-ehâdîsi'l-mevzûa'*, thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995), 353, 1 numaralı not; Elbânî, *Daîfe*, 2/396.

⁹⁶ Râvi hakkında bilgi için Bk. Kemal Sandıkçı, "İbn Ukde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/427-428.

⁹⁷ Hafızasına işaret eden nakiller için bk. Bağdâdî, *Târih*, 6/148- 152; Zehebî, *Siyer*, 15/344-347

⁹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 6/148-152; Zehebî, *Siyer*, 15/341; a.mlf. *Mizân*, 1/137.

⁹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 6/152; Zehebî, *Mizân*, 1/137-138; a.mlf. *Siyer*, 15/347; İbn Hacer, *Lisân*, 1/604.

karıştırmıştır.”¹⁰⁰ Zehebî bir başka eserinde ise “Âli-nâzil, hak-batıl her şeyi nakledirdi. Hafızası ve rivayetinin çokluğu konusunda zirve idi. Eğer nefsini korusa ve tezkiye etseydi hadiste imamlık konusunda darb-ı mesel olabilir, insanlar akın akın ona gelebilirdi.” sözüyle¹⁰¹ kaçırılmış bir fırsata ve bazı zayıflıklara işaret etmektedir.

Dârekutnî'nin “O insanların bildiği hadisleri bilirdi. Ancak insanlar onun bildiği hadisleri bilmezdi”¹⁰² sözüyle hıfzına işaret ettiği İbn Ukde için “kötü bir adam”¹⁰³ dediği de nakledilir. Bir başka sefer de “Hafızdır, muhaddistir, dinde kavi değildir, bundan başka bir şey söylemeyeceğim”¹⁰⁴ diyerek sanki daha fazla olumsuz konuşmamaya niyet etmiş gibi görünmektedir. Muhtemelen döneminde İbn Ukde ile ilgili söylemlerin farklılığından ötürü kendisine İbn Ukde ile ilgili en baskın görüşü sorulduğunda *münker rivayetlerinin çokluğu* şeklinde cevap vermiştir.¹⁰⁵ “O kötü bir adamdı, Rafizîliğe meyl ederdi. Dinde kavi değildir, ancak hadis uydurduğunu söyleyenleri yalanlıyorum, onun âfeti vicâdelerdî” sözü de Dârekutnî'den nakledilenlerden bir diğeridir.¹⁰⁶ Onun mutedil Şîî, Rafizî, Zeydiyye'nin Cârudiyye koluna mensup olduğu gibi nakiller bulunmakta,¹⁰⁷ aşırı görüşleri veya dâiliğinden söz edilmemektedir. Ancak ilk iki halife ve sahâbeyi yeren hadisler yazdırdığı da nakledilenler arasındadır.¹⁰⁸

İbn Ukde hakkındaki en önemli tenkit noktası, onun nüshalar düzenlediği bilgisidir. Onunla ilgili bilgi veren hemen her kaynağın işaret ettiği bu durum, bazı kaynaklarda daha ayrıntılı olarak nakledilmiştir. Onun düzenlediği nüshaları hadisle uğraşanlara götürüp bu rivayetleri nakletmelerini istediği, daha sonra da onlardan kendisinin rivayet ettiği nakledilir.¹⁰⁹ Onun bu özelliği pek çok nakille aktarılmış, hatta onun bir eğlence mekânına gidip muhannes bir şarkıcıya bir nüsha verdiği, sonra o

¹⁰⁰ Zehebî, *Siyer*, 15/342.

¹⁰¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, thk. Zekeriya Umeyrât (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 3/839.

¹⁰² Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 6/152; Zehebî, *Mizân*, 1/137-138; a.mlf. *Siyer*, 15/347; İbn Hacer, *Lisân*, 1/604.

¹⁰³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 6/158; İbnü'l-Cevzî, *İlel*, 1/294.

¹⁰⁴ Ebû Abdirrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, *Suâlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*, Hz. Halid b. Abdurrahman el-Cüreysî vd. (Riyad: y.y. 1427), 107.

¹⁰⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 6/158; Zehebî, *Siyer*, 15/354.

¹⁰⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 6/158; Zehebî, *Mizân*, 1/137-138; a.mlf. *Siyer*, 15/354; İbn Hacer, *Lisân*, 1/604.

¹⁰⁷ Zehebî, *Siyer*, 15/343, 352; a.mlf., *Muğnî*, 1/98; a.mlf. *Mizân*, 1/136-137; İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, 2/121.

¹⁰⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târih*, 6/158; İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, 2/121-122; Zehebî, *Mizân*, 1/137-138; a.mlf. *Siyer*, 15/354; İbn Hacer, *Lisân*, 1/604.

¹⁰⁹ İbn Adıyy, *Kâmil*, 1/470-471

kimse bu nüshayı açıp bakmadan ondan geri alıp bu kimsenin gerçek ismi, babası ve dedesinden nakille o nüshayı rivayet ettiği görgü şahidi tarafından tüm ayrıntıları ile nakledilmektedir.¹¹⁰ Onun vicâde yoluyla aldığı hadisi tahdis sigasıyla naklettiği ya da aslına sahip olmadığı nüshalardan nakiller yaptığına dair pek çok rivayet bulunmaktadır.¹¹¹ Bu nüshalardan dolayı onun hadis uydurup uydurmadığı gündeme getirilmiş, Dârekutnî, Zehebî ve İbn Hacer daha ihtiyatlı bir dil kullanırken, Halebî ve İbnü'l-Cevzî açıkça hadis uydurduğunu ifade etmiştir.

Burhâneddîn Halebî muhtemelen sehven iki ayrı yerde biyografisini verir. Birinde Dârekutnî'nin “Dinde kavî değildir, ancak hadis uydurduğunu söyleyenleri yalanlıyorum, âfeti vicâdelerdi” sözünü nakleder. Diğerinde ise İbn Adiyy'den nüshalar hazırladığına dair bilgiyi naklettikten sonra “Bu nakilde onun hadis uydurduğu anlamı bulunmaktadır” demektedir ve İbn Abdilhadî'nin (ö. 744/1343) “İbn Ukde'nin metin uydurduğuna kesin olarak hükmedilemez ancak o garib ve münker rivayetleri toplardı, meçhul râvilerden rivayeti çoktu. Senedler hakkındaki durumunu Allah bilir” sözünü nakleder.¹¹²

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in “Bu çocuk, ortaya çıktığından beri Kûfe'nin hadisini ifsad etti.”¹¹³ sözü bir başka açık cerh ifadesidir. Onun çok hadis naklettiği ve nüshalar düzenleyip hadisçilerin prensiplerini terk ettiği için ehl-i hadisin onun hadisinden uzak durduğunu bildiren nakiller¹¹⁴ hakkındaki eleştirilerin hıfzının önüne geçtiğini göstermektedir. Ancak nüshalar düzenlediğini nakletmesine rağmen, İbn Adiyy'in onun hakkındaki sözleri ilginçtir. O, zayıf râvilere tahsis ettiği eserine İbn Ukde'yi alması ile ilgili olarak “Onu burada zikretmekten başka çarem yoktu, çünkü kitabımın başında hakkında tek bir tenkid bulunan kişiyi bile zikredeceğimi söylemiştim, onun hakkında da farklı bir yol izlemedim. Bu şartım olmasaydı onu ilmi ve faziletinden dolayı burada zikretmezdim” diyerek onun hakkında işareten de olsa olumlu görüş bildirmiş olmaktadır.

İbnü'l-Cevzî ise Hz. Ali hadisini yalnızca onun sebebiyle uydurma olmakla itham ettiğini, onun Rafizî olup sahâbeyi yeren rivayetler naklettiğini söyler.¹¹⁵ Böylelikle o, diğer tüm râvilerdeki zayıflık bir

¹¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/155-156; Zehebî, *Siyer*, 15/350-351.

¹¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/157; Zehebî, *Siyer*, 15/353; İbnü'l-Cevzî, *Duafâ*, 1/85; Şevkânî, *Fevâid*, 354.

¹¹² Burhâneddîn Halebî, *Keşfü'l-hasîs ammen rumiye bi vaz'il-hadis*, thk. Subhî Sâmerrâî (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb– Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1407/1987), 1/52-53, 58.

¹¹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/155; Zehebî, *Siyer*, 15/350.

¹¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/155-156; Zehebî, *Siyer*, 15/351.

¹¹⁵ İbnü'l-Cevzî, *Mevzûât*, 2/121, 122.

yana; uydurma hükmünün gerekçesini İbn Ukde olarak açıklayarak onun hakkındaki görüşünü ifade etmiş olmaktadır. Torunu Sıbt İbnü'l-Cevzî ise dedesinin uydurma hükmünün delilsiz bir iddia olduğunu söylemiş ve kendince daha sağlam başka senedlerle hadisi sevk etmiştir.¹¹⁶

Zehebî, hıfzına ve şîliğinin aşırı olmayışına işaret etmenin¹¹⁷ yanında hadis metni uydurmakla itham edildiğini bilmiyorum ancak sened uydurduğunu da bilmiyorum demekte,¹¹⁸ hakla batılı birbirine karıştıracak şekilde her bulduğunu aldığını ifade etmekten de geri durmamaktadır.¹¹⁹

Süyûtî, Hz. Ali ile ilgili hadisin senedinde İbn Ukde için “Hafızların büyüklerindedir, pek çok kişi onu sika saymış yalnızca çağdaşı olan mutaassıp kimseler zayıf saymıştır. Dârekutnî de onu hadis uydurmakla itham eden tekzip etmiştir” der.¹²⁰ Ancak kanaatimizce İbn Ukde'nin durumu yalnızca çağdaşlarının haksız taz'îfiyle açıklanacak kadar basit değildir.

Ali el-Kârî ise “Açıktır ki bir râvinin yalnızca Râfîzî ya da Hâricî olması adalet bakımından sika ise kesin olarak hadisinin uydurma olduğuna hükmetmeyi gerektirmez” diyerek râviyi savunur.¹²¹ Oysaki İbn Ukde bid'ati sebebiyle değil, en çok nüshalar düzenlemesi ve hadis ilminin prensiplerini hiçe sayması sebebiyle tenkit edilmektedir.

Şükrî, hadisin tashîhine paralel olarak İbn Ukde hakkında neredeyse tamamen olumlu hükümleri nakletmekte, olumsuz içerikleri delilsiz olarak nitelermekte ve Dârekutnî'nin sözlerini insafli bir yorum olarak nakledip, İbn Ukde'nin hadis uydurduğuna karşı delil olarak sunmaktadır.¹²² Şükrî, kendisinin bu seçmeci tavrına rağmen İbnü'l-Cevzî'nin İbn Ukde hakkındaki tenkidini ve onu sorgulamadan nakleden İbn Teymiyye'yi “Bir râvi hakkında cerh konusunda kişinin kendi arzusuna uyan tek bir sözü nakletmesi, Allah'tan korkan vera sahibi kimsenin yapacağı bir iş değildir” diyerek eleştirir.¹²³ Oysa ki aynı hataya kendisi de düşmüştür. İbnü'l-Cevzî ve İbn Teymiyye'nin tavrı ile onların tam karşısında Süyûtî ve Şükrî'nin tavrı benzer üsluba sahiptir; öncekiler metnini de çeşitli şekillerde eleştirdikleri rivayetin senedindeki İbn Ukde'nin tenkidini ön plana çıkarırken Süyûtî ve Şükrî hadis savunularına paralel olarak İbn Ukde'nin tevsikini tercih etmektedirler. Oysa biyografisinde anlatılanlar

¹¹⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Tezkiratu'l-havâss*, 50.

¹¹⁷ Zehebî, *Siyer*, 15/341, 343-343.

¹¹⁸ Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, 3/839.

¹¹⁹ Zehebî, *Siyer*, 15/342.

¹²⁰ Süyûtî, *Taakkubât*, 338, a.mlf., *Le'âlî*, 1/309.

¹²¹ Ali el-Kârî, *Şerhu'ş-Şifâ*, 1/594.

¹²² Şükrî, *Hadîsi reddi'ş-şems*, 23.

¹²³ Şükrî, *Hadîsi reddi'ş-şems*, 21.

İbn Ukde'nin özellikle mezhebini destekleyen rivayetleri konusunda daha temkinli olmayı gerektirmektedir.

3.6. İbrâhîm b. Hasen b. Hasen b. Ali (ö. 145/762-763)

Buhârî, Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim'in cerh ve tadilinden bahsetmedikleri¹²⁴ İbrâhîm b. Hasen'in babası ve dedesi kanalıyla Hz. Peygamber'den "Bir topluluk ortaya çıkacak, onlara Rafizî denecek ve onlar dini reddedecekler" rivayetini naklettiğini Buhârî bildirmiştir.¹²⁵ Aynı rivayeti nakleden İbnü'l-Cevzî, *İlel'*inde seneddeki iki râviyi tenkit etmiş ancak İbrâhîm ile ilgili tenkitte bulunmamıştır.¹²⁶

İbn Hibbân onu sikalardan saymış, Abdullâh b. Hasen'in kardeşi olduğunu babası ve Fâtıma bint Hüseyin'den rivayette bulunduğunu, ondan da Fudayl b. Merzûk ve Yahyâ b. Mütevekkil'in rivayet ettiğini söyler,¹²⁷ Heysemî de İbn Hibbân'a dayanarak onun sika olduğunu söylemiştir.¹²⁸

Zehebî onu zayıflar arasında saymış,¹²⁹ Ebü'l-Fazl Irakî ise tevsikini tercih etmiştir.¹³⁰ İbn Hacer de Zehebî'nin zayıf saydığını söyledikten sonra İbn Hibbân'ın sika saydığını, İbn Ebî Hâtim'in cerh veya tadilinden söz etmediğini ifade ederek sanki Irakî'nin yolunu izlemektedir.¹³¹ İbn Kesîr, Zehebî ve İbn Hibbân'ın taz'îf ve tevsikini nakletmeksizin mutemed kitapların müelliflerinin ondan hadis tahrir etmediğini, Fudayl ve Yahyâ b. Mütevekkil dışında kimsenin ondan rivayette bulunmadığını, durumunun da yaygın olarak bilinmediğini söylemiştir.¹³²

Hadisi kesin bir biçimde reddeden Elbânî'nin tercihi ise zayıf olduğu yönündedir ve şöyle der: "İbrâhîm'in sika sayılmasında ilim ehlinin bileceği üzere teşâhül vardır. Çünkü onu İbn Hibbân'dan başkası sika saymamış, Heysemî de hükmünü ona dayandırmıştır. İbn Hibbân tevsik konusunda teşahül ile meşhur olunca yalnızca onun tevsikine dayanan da teşahülde bulunmuş olur. Oysaki İbn Ebî Hâtim cerh veya tadilinden

¹²⁴ Ebû Hâtim, *Cerh ve'l-ta'dil*, 1/92.

¹²⁵ Buhârî, *Târîhu'l-kebir*, 1/279-280.

¹²⁶ Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye*, tkdm. Şeyh Halil el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983), 1/163.

¹²⁷ İbn Hibbân, *Sikât*, 6/3-4.

¹²⁸ Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, 8/525.

¹²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Dîvânü'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî (Mekke: Mektebetü'n-Nehdati'l-Hadisê, 1387/1967), 15.

¹³⁰ Ebü'l-Fazl Abdurrahim b. Hüseyin el-İrâkî, *Zeylû Mizâni'l-i'tidâl*, thk. Abdülkayyûm Abdürabbînnebî (Mekke: Merkezü'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1406), 1/60.

¹³¹ İbn Hacer, *Lisân*, 1/264-265.

¹³² İbn Kesîr, *Bidâye*, 8/574.

bahsetmemiştir.”¹³³ Böylece Elbânî tesâhülünden dolayı yalnızca İbn Hibbân’a dayanarak yapılacak bir tevsîki yeterli ve isabetli bulmamış olmaktadır.

3.7. Ubeydullâh b. Mûsâ b. Bâzâm el-Absî el-Kûfî: (ö. 213/828-829)

Buhârî ve Müslim’in ricalinden olan Ubeydullah b. Mûsâ hakkında da çokça ihtilaf edilmiştir. Ahmed b. Hanbel’in “sâhibu’l-hadîs değildir”,¹³⁴ “Rabî‘ b. Habîb’den (ö. 180) münker hadisler nakleder”,¹³⁵ “Önceleri ondan hadis alırdım ancak daha sonra onu Mekke’de gördüm ama ona görünmedim, çünkü onun hakkında bir fikrim yoktu”,¹³⁶ “Bütün bu belaları o çıkarmıştır”,¹³⁷ “Münker hadisler naklederdi. Onu Mekke’de gördüm de ondan yüz çevirdim. Önceden 185 senesinde ondan hadis almıştım. Daha sonra onu Cuma’yı terk etmesi ve birbirinden farklı konular sebebiyle tenkit ettiler”¹³⁸ gibi hemen hepsi tenkit içeren sözler söylediği nakledilmektedir. Başka bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel, aşırı Şîî olduğu bilgisine ulaştıktan sonra ondan hadis almaktan vazgeçmiştir.¹³⁹

Buhârî, hakkında cerh ve tadilden bahsetmemiş,¹⁴⁰ Ebû Dâvûd “Aşırı Şîîdir, hadisi caizdir” demiştir.¹⁴¹ Yahyâ b. Maîn’in sika saydığı,¹⁴² “lâ be’s e bih”¹⁴³ veya “biz ondan hadis yazardık”¹⁴⁴ dediği nakledilir. İclî sika ve sadûk olduğunu, Kur’ân’ı iyi bildiğini, şîî meyilleri bulunduğunu, başını gökyüzüne hiç kaldırmadığını ve gülerken hiç görülmediğini nakletmiştir.¹⁴⁵ İbn Hibbân onu *Sikât*’ında zikretmiş ve Şîî olduğunu söylemiştir.¹⁴⁶

Zehebî, otoritelerden pek çok hüküm nakletmekle birlikte aslında sika, aşırı Şîî, zühd, ibadet ve itkan sahibi olduğunu söylemiştir.¹⁴⁷ Başka bir eserinde sebttir ancak Şîîdir demiş, eserinin ismi ile de reddedilmesi

¹³³ Elbânî, *Daîfe*, 2/397.

¹³⁴ Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Müntehab mine’l-İlel lil-Hallâl*, thk. Tarık b. İvadullah (Riyad: Dârü’r-Râye, 1419/1998), 275.

¹³⁵ Ahmed b. Hanbel, *İlel ve ma’rifetü’r-ricâl*, 2/361.

¹³⁶ Ahmed b. Hanbel, *İlel ve ma’rifetü’r-ricâl*, 2/197.

¹³⁷ Zehebî, *Mizân*, 3/16.

¹³⁸ İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/29.

¹³⁹ Ukaylî, *ed-Duafâü’l-kebîr*, 3/127; İbn Hacer, *Tehzîb*, 3/29.

¹⁴⁰ Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr*, 5/401.

¹⁴¹ Süleyman b. Eş’as Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Suâlâtü Ebî Ubeyd el-Âcürri Ebâ Dâvûd es-Sicistânî*, thk. Muhammed Ali Kasım el-Umerî (Medine-i Münevvere: Câmiatü’l-İslâmiyye, 1399/1979), 1/154.

¹⁴² İbn Şahin, *Esmâü’s-sikât*, 165.

¹⁴³ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn, *Suâlâtü İbni’l-Cüneyd li-Yahyâ b. Maîn*, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf (Medine-i Münevvere: Mektebetü’d-Dâr, 1408/1988), 442.

¹⁴⁴ Ukaylî, *Duafâü’l-kebîr*, 3/127.

¹⁴⁵ İclî, *Ma’rifetü’s-sikât*, 2/114; Zehebî, *Mizân*, 3/16.

¹⁴⁶ İbn Hibbân, *Sikât*, 7/152.

¹⁴⁷ Zehebî, *Mizân*, 3/16.

gerekeceğine işaret etmiştir.¹⁴⁸ İbn Hacer de seleflerinin neredeyse tüm görüşlerini nakletmekte, şîf olduğunu söylemekte ancak son tahlilde sika olarak nitelemektedir.¹⁴⁹

Ubeydullâh b. Mûsâ, hadisin ilk kaynaklarından Tahâvî'nin ilk tarihinde yer almaktadır. Ubeydullah b. Mûsâ'nın bulunduğu senedin sabit, ravilerinin de sika olduğu Tahâvî'den sonra sıklıkla nakledilmektedir. Oysa bu bilgi onun eserinde bulunmamaktadır. Muhtemelen Tahâvî'ye nispet edilen bu tashihe güvenerek sonraki dönemde ulema hadisin râvilerini tam bir tahkikle araştırma ihtiyacı duymamış olmalıdır.¹⁵⁰

4. İctihâdîliğin Tezâhürü

Hadisin ravilerini değerlendirme ilmi olan cerh ve ta'dilde farklı icthadlar, bunların tearuzu ve tearuz halinde izlenecek yol klasik kitaplarda ayrıntılarıyla işlenmiştir.¹⁵¹ Buna göre rical ile uğraşan münekkit, âlim ve âdil olmalı, biyografisini verdiği kimseyi iyi tanımalı, değerlendirdiği kimse ile arasında kendisini onun lehinde taassuba sevk edecek kadar yakın dostluk, ya da onun değerini yok sayacak kadar düşmanlık olmamalıdır.¹⁵² Bu prensipler objektif sonuçlara ulaşabilmek için konulmuş ölçütlerden bazılarıdır. Ancak bunların yanı sıra münekkit âlimin verdiği hükmü okuyan kişi de değerlendirme amacıyla âlimin kullandığı ifadenin anlamını ve bölgenin örfünün iyi bilmelidir. Çünkü bazı ifadeler bazı zamanlarda ve örflerde tamamen birbirine zıt olacak şekilde kullanılmaktadır.¹⁵³ Bunun yanı sıra münekkit âlimin fikhî hükümleri bilmesi ve hevasından konuşmaması gibi şartlar da değerlendirmede nesnellığı sağlamak için üzerinde durulan hususlardandır.¹⁵⁴

Çeşitli ilkelerle hükümde birlik ve nesnellik sağlanmaya çalışılsa da münekkidin fıtratı ve bakış açısı bir oranda değerlendirmelerine yansımakta bu da farklı hükümleri beraberinde getirebilmektedir. Zehebî ravî değerlendirmelerindeki tutumlarına göre münekkitleri; müteannit (değerlendirmelerinde sert), mütesâhil (değerlendirmelerinde rahat) ve mu'tedil (değerlendirmelerinde ılımlı ve insafı) olarak üç gruba ayırır. Bunlardan birinci gruptaki âlimlerin tevsikine sonuna kadar güvenip

¹⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Zehebî, *er-Ruvâtü's-sikât el-mütekelleme fihim bimâ lâ yücibu reddühüm*, thk. Muhammed İbrâhîm el-Mevsilî (Beyrut: Darü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1412/1992), 135.

¹⁴⁹ Geniş bilgi için Bk. İbn Hacer, *Takrîb*, 375; a.mlf., *Tehzîb*, 3/28-29.

¹⁵⁰ Tahâvî, *Müşkil*, 3/97-98.

¹⁵¹ Tâcüddîn Abdülvehhab b. Ali es-Sübki, *Kaide fi'l-cerh ve'ta'dil*, thk. Abdülfettâh Ebû Guddê (Beyrut: Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1410/1990), 55-59.

¹⁵² Tâcüddîn Abdülvehhab b. Ali es-Sübki, *Müddü'n-niam ve mübidü'n-nikam* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1407/1986), 61.

¹⁵³ Sübki, *Kaide fi'l-cerh ve'ta'dil*, 53.

¹⁵⁴ Sübki, *Kaide fi'l-cerh ve'ta'dil*, 53.

alınması gerektiğini ancak zayıf saydığı kimseleri başkalarının da zayıf sayıp saymadığına veya tevsik eden olup olmadığına bakıp öyle karar verilmesi gerektiğini söyler. O Yahyâ b. Maîn, Ebû Hâtim er-Râzî ve Cûzcânî'yi bu gruptan sayar. Tirmizî ve Ebû Bekir el-Beyhakî'yi mütesâhil, Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a ve İbn Adıyy'i ise mu'tedil olarak değerlendirir.¹⁵⁵ Ulemanın bu şekilde farklı sonuçlara ulaşması sosyal bilimler söz konusu iken anlaşılabilir olmakla beraber ravi hakkında verilen hüküm bazen birbiriyle çelişecek kadar farklılaşabilmektedir. Ancak isnad tenkidinde teâruzdan bahsedebilmek için tıpkı muhtelifü'l-hadiste olduğu gibi iki tenkid hükmünün de benzer bir kıymete sahip olması gerekir. Bir başka deyişle tenkit sahiplerinin gerek kronolojik gerekse yetkinlik olarak birbirlerine yakın olmaları beklenir.¹⁵⁶ Örneğin Yahyâ b. Maîn'in verdiği hüküm ile İbn Hibbân'ın verdiği hükmün birbirine muhalif olması, gerçek bir tearuz olarak değerlendirilmemelidir. Aksi bir durum, gerçekte bulunmadığı halde tearuz varmış gibi değerlendirmeyi beraberinde getirebilir. Ancak bu inceliğin yanı sıra özellikle bid'at fırkalarına karşı tutumlarındaki farklılık sebebiyle benzer tarihlerde de olsa otoriteler aynı râvi hakkında farklı hükümlere ulaşabilmiştir.¹⁵⁷ Çünkü cerh-ta'dil otoriteleri tenkit yaparken ilmî ve zihnî kudretleri, kendilerini kuşatan etkenler ve râvinin rivayetlerinin tümünü bilme ya da bilememe gibi pek çok faktörden etkilenirler. Ayrıca basit bir hata yüzünden bir kişiyi zayıf sayanlar olduğu gibi, pek çok hatası ve vehmine rağmen sika sayanlar da bulunabilmektedir.¹⁵⁸

Münekkidin ve tenkit konusunun insan olması ile tenkidin pek çok yönünün bulunması sebebiyle bu ihtilafın özellikle de ilk dönemdeki tezahürü gayet makuldür. Bunun yanı sıra ulemanın üzerinde henüz ittifak edilmiş tenkit kavramları oluşmamışken delâleti farklı lafızlarla cerhe işaret etmesi de sonuçları etkileyebilmiştir. Muhtelif âlimlerden gelen farklı görüşlerin yanı sıra aynı münekkitten tek bir râvi hakkında birbirine muhalif iki görüş de nakledilmiş olabilmektedir. Burada çoğunlukla münekkidin daha önce sahip olmadığı bir bilgiye ulaştığı değerlendirilir.

Cerh-ta'dil hükümlerindeki ihtilafın sebepleri arasında ilk otoritelerin kesin bir red sebebi olarak itibar etmedikleri ancak sonraki ulemanın tenkit sebebi olarak değerlendirdiği akranların sözleri, cerhi gerektirmeyen küçük hatalar, bunadıktan sonra rivayet etmemelerine rağmen bunama

¹⁵⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Zikru men yu'temedü kavlihü fi'l cerh ve'ta'dil*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1410/1990), 171-172.

¹⁵⁶ Topgül, *Rivayetten Râviye*, 40 vd.

¹⁵⁷ Topgül, *Rivayetten Râviye*, 41.

¹⁵⁸ Arnaût-Avvâd, *Tahrîr*, 25.

gibi sebepler zikredilebilir.¹⁵⁹ Bu sebeple ilk dönem âlimlerinin hükümleri görmezden gelinerek yalnızca Hâkim, Münzirî, İbnü's-Salâh, Nevevî, Zehebî, İbn Kesîr, Irâkî ve İbn Hacer gibi kimselerin tad'if ve tashîhine itimad edilmesi, her zaman doğru sonuçlara ulaştırılamayabilir.¹⁶⁰

Bu genel bilgilerin ışığında söz konusu hadisin senedleri ve ilgili değerlendirmelere bakınca şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: Yukarıda isimleri geçen Fudayl b. Merzûk, Ubeydullâh b. Mûsâ el-Absî, İbrâhîm b. Hasen, Avn b. Muhammed ve annesi Ümmü Ca'fer gibi râviler incelendiğinde ilk dönemlerde aynı ya da farklı münekkitlerden gelen muhtelif hükümler ile sonraki dönem âlimlerinin tercihlerindeki farklılık dikkati çeker. Sonraki dönemde görülen farklar değerlendirilirken bunların incelenen metinden doğrudan etkilendiği gerçeği göz ardı edilmemelidir.

Tahâvî, bahsi geçen râvilerin bulunduğu senedlere sahip hadislerin nübüvvet alâmeti olduğunu söyledikten sonra Ahmed b. Sâlih'in "İlim yolunda olanın Esmâ hadisini almaktan geri durmaması gerekir. Çünkü bu peygamberlik alâmetleri arasında en açık alâmetlerden biridir" dediğini nakleder.¹⁶¹ Onun tashih edip muâriz delillerle ihtilafını gidermeye çalıştığı iki hadis için Şuayb el-Arnaût'un hükmü ise zayıf olduğu yönündedir.¹⁶² Bu senedlerde hakkında ihtilaf edilen râvilerden en az iki tanesi bulunmaktadır. Tahâvî'nin eserinde geçmemesine rağmen *onun her iki senedi sabit râvilerini de sika saydığı bilgisi* ondan sonra hemen herkes tarafından kendisinden nakledilmektedir.¹⁶³ Muhtemelen bu tashîhe güvenenler sened konusunda yeniden bir araştırma yapmaya ihtiyaç duymamışlardır. Tahâvî'nin kendisinden nakilde bulunduğu Ahmed b. Sâlih'in yorumunu İbn Kesîr; "Senedlerin çoğu uydurma, bir kısmı da zayıf ve münkerdir. Senedlerin en iyisi, daha önce illetlerine de işaret ettiğimiz Ahmed b. Salih el-Mısri-İbn Ebî Füdeyk-Muhammed b. Mûsâ el-Fıtrî-Avn b. Muhammed-Annesi Ümmü Ca'fer-Esmâ bint Umeys senedir. Ahmed b. Sâlih, bu senede aldanmış ve sıhhatine meyletmış, sabit olduğunu tercih etmiştir" diyerek bu tashihi yanılma olarak değerlendirmekte,¹⁶⁴ bir başka yerde ise *senedine aldanıp hadisi sahih saymasından dolayı Ahmed b. Sâlih el Mısri'nin, hafız otoriteler gibi senedleri iyi bir biçimde tenkit yetkinliğine sahip olmayışından dolayı da Tahâvî'nin mazur görülmesi gerektiğini*

¹⁵⁹ Arnaût-Avvâd, *Tahrîr*, 35-40.

¹⁶⁰ Arnaût-Avvâd, *Tahrîr*, 22, 24.

¹⁶¹ Tahâvî, *Müşkil*, 3/97-98.

¹⁶² Tahâvî, *Müşkil*, 3/92-94, 1 ve 3 numaralı dipnot.

¹⁶³ Bk. Kâdî İyâz, *Şifâ*, 192; Irâkî, *Tarhu't-tesrib*, 7/247; Aynî, *Umde*, 15/59; Süyûtî, *Le'âlî*, 1/309; a.mlf., *Keşfu'l-lebs*, 8; Şâmî, *Müzîlü'l-lebs*, 5.

¹⁶⁴ İbn Kesîr, *Bidâye*, 8/583.

söylemektedir.¹⁶⁵ Böylece Tahâvî ve Ahmed b. Salih el-Mısrî'nin tashîhi İbn Kesîr'e göre görmezden gelinmesi gereken bir hata olarak değerlendirilmektedir.

Hadis ilmindeki tartışmasız otoritesine rağmen İbn Hacer'in tashîhinin gerekçesi Abdülfettâh Ebû Gudde'nin farklı bir bağlamdaki yorumunda bulunabilir. Ona göre "İbn Hacer *Sahîh*'i şerh ederken kendine koyduğu sahih veya hasen hadisleri sevk etme şartına uymamıştır. İbn Hacer ve hocası Irâkî, hadis hakkında hüküm verirken mütesâhil olup güneş kadar açık olmadığı sürece hadisin uydurma olduğunu söylemekten kaçınmaktadırlar."¹⁶⁶ Süyûtî için de benzer yorumları yapan Ebû Gudde, onun çok mütesahil olduğunu, eserlerinde zayıf, çok zayıf ve mevzu hadisleri kullandığını ifade etmektedir.¹⁶⁷ Kanaatimizce, Süyûtî'nin bu hadisi tashîhi onun tüm eserleri ve bakış açısı göz önünde bulundurulduğunda gayet anlaşılabilir bir tutumdur. Çünkü Süyûtî, öldükten sonra daha dünyada iken tekrar diriltirme ve teklife muhatap olma gibi aklın sınırlarını zorlayan ve sünnetullah ile açıkça çelişen rivayeti bile savunmakta sakınca görmemektedir.¹⁶⁸

İbn Teymiyye ise ulemanın hadisi tashîh etme meylini "Müslüman âlimler bu tür haberleri hem Hz. Peygamber'in mucizesini hem de sevip halife edindikleri Hz. Ali'nin faziletini içermesi sebebiyle sahih saymayı istemişler, ancak yalanı tasdik etmeyi mümkün görmemiş ve dinî hassasiyetleri sebebiyle bu rivayeti reddetmişlerdir" sözleriyle gerekçelendirir.¹⁶⁹ Kanaatimizce, İbn Teymiyye'nin tespit ettiği gibi, Şia çevresinin tartışmasız kabul ettiği bu rivayet, Sünnî çevrede de gerek mucize olduğu düşüncesiyle gerekse Hz. Ali'nin faziletini anlattığından¹⁷⁰ bazı âlimlerce kabul görebilmiştir.

SONUÇ

Tenkid ilmi olarak değerlendirilen Hadis Dirâyet İlminde sened tenkidi, her ne kadar metâ'in-i aşere gibi ölçütler üzerinden objektif bir biçimde yürütülmeye çalışılsa da gerek tenkid yapanın ve tenkid konusunun insan

¹⁶⁵ İbn Kesîr, *Bidâye*, 8/587.

¹⁶⁶ Muhammed Abdülhây el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâdile li'l-es'iletîl aşerati'l-kâmile*, tlk. Abdülfettâh Ebû Gudde (Haleb: Dârü's-Selâm, 1428/2007), 125-126.

¹⁶⁷ Leknevî, *Ecvibe*, 126.

¹⁶⁸ Tek bir örnek için Bk. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn es-Süyûtî, *et-Ta'zîm vel minne fi enne ebevey Rasûlillâh fi'l-cenne*, thk. Hasaneyn Muhammed Mahluf (yy.: Dârü Cevâmi'i'l-Kelim, ts.), 3 vd.

¹⁶⁹ İbn Teymiyye, *Hadisü reddi's-şems*, 58.

¹⁷⁰ Hadisi kabul edip savunanlardan biri olan Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Hz. Ali'nin üstünlüklerini içeren başka mevzû rivayetleri de savunduğuna, onun sözlerini ismet sıfatıyla nitelediğine dair bir tespit için Bk. Şemsüddin Yusuf b. Kızıoğlu Sıbt İbnü'l-Cevzî, *İsârü'l-insâf fi âsâri'l-hilâf*, thk. Nâsır Ali Nâsır el-Huleyfi (yy.: Dârü's-Selâm, 1408/1987), 10-16 (Muhakkikin mukaddimesi içinde).

olması, gerekse tenkit noktalarının sınırlarının değişkenliği sonuçları belli ölçüde etkilemiştir. Sonuçlarda görülen bu değişikliğin tüm cerhta'dil hükümlerini geçersiz/anlamsız kılacak şekilde genellenmesi ve keyfilik olarak adlandırılması isabetli olmasa da varlığı inkâr edilemez bir realitedir. Bu değişimin tezahürlerinin özellikle bazı râviler ve rivayetler üzerinden daha net bir biçimde izlenmesi mümkündür. Makalenin konusu olan hadis de tarih boyunca hadis, fıkıh, kelam ve tasavvuf alanında farklı boyutlarıyla tartışılabilen bir rivayet olduğundan ravi tenkidinde bu öznellik açıkça görülebilmektedir.

İnceleme konusu yaptığımız hadisin sıhhat değeri de bu sebeple açık bir mucize ile uydurma olmak arasında geniş bir yelpazede değerlendirilmiştir. Hadis yalnızca senedi üzerinden değerlendirilmemiş, metni ile ilgili olarak da öteden beri tenkitler yapılagelmiştir. Metnin içeriğini Kur'ân-Kerîm'e, sünnete, akla ve dinin temel ilkelerine muhalif bulanlar hadisi reddetmiş, aksi görüşte olanlar ise gerek te'vil yoluyla metni diğer delillerle uyumlu sayarak, gerekse senedini ve râvilerini savunarak hadisin sübütunu hatta sıhhatini ortaya koymaya çalışmışlardır.

Sened tenkidinde ictihâdiliğin izleri ilk dönemden itibaren görülmekte, ancak ilk dönem tenkitçileri ile sonraki dönem derlemeci âlimleri arasında farklı bir uygulama göze çarpmaktadır. İlk dönemde ulemanın başka unsurların yanı sıra râvinin rivayetlerinden yola çıkarak verdikleri hüküm aslında çoğu kez çağdaşlarının ve başkalarının verdiği hükümleri görmeden doğrudan rivayete, metne ya da şahsa odaklanmaktadır. Bu durum sahâbe döneminde ilk olarak içeriğin tenkidi olarak başlayan eleştirel tutumun hicrî birinci asrın ortalarında isnad talebi ve dolayısıyla tenkidi ile desteklendiğini sonra da isnad ve metin tenkidinin birbirinden ayrılmayacak şekilde iç içe yürüdüğünü göstermesi bakımından anlamlıdır. Zira özellikle *Du'afâ* türü kitaplarda râvinin isminin ardından çoğunlukla onun rivayetine yer verilmesi de bu gerçeğe işaret eder.

Sonraki dönemlerde ise ilk dönemin verilerine bağlı olarak râvi tenkidi yapan müellifin elindeki metni destekleyecek ya da reddine yardımcı olacak şekilde seçmecî bir üslupla nakil yaptığı gözlemlenebilmektedir. Geçmişteki bir âlimin tashihine güvenip tahkik etmeden, hatta Tahâvî örneğinde olduğu gibi bilginin varlığını tespit etmeden asırlarca nakletmek de metnin sübutu ile ilgili ön kabulü beraberinde getirebilmiştir. Zira Tahâvî'nin *hadisin senedlerinin sabit, râvilerinin sika olduğunu söylediği* bilgisi daha sonra hadisi tashih eden hemen her müellif tarafından aktarılmış, belki de bu güvenle senedi tahkik yoluyla inceleme ihtiyacı hissedilmemiştir. Hadisi reddedenler de metne getirdikleri eleştirilerin muhtemelen yoruma açık olduğu düşüncesi ile seneddeki râvilerin de tenkit edildiğini gösterme gayreti içine girmişlerdir. Bu konuda esas itibariyle tenkitleri daha çok

metne yönelik olan İbnü'l-Cevzî, İbn Teymiyye, Zehebî, İbn Kesîr ve Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî gibi âlimler seneddeki râvileri özellikle bu metin bağlamında değerlendirdikleri için daha önceki âlimlerin hakkında ihtilaf ettikleri râvilerle ilgili olarak daha çok cerh içerikli görüşleri nakletme ya da ön plana çıkarma eğiliminde olmuşlardır. Bunun tam aksine Süyûtî, Şâmî ve Şükrî ise müstakil risalelerinde muhtelifin fih râviler ile ilgili tevsik içerikli nakilleri ön plana çıkarmıştır. Bu bir bakıma anlaşılır görülse ve ilk dönemdeki râvi değerlendirmelerini andırırsa bile metinden etkilenecek râviye yönelme beraberinde daha sübjektif sonuçları doğurabileceğinden azamî dikkat gerektiren bir durumdur. Hal böyle olunca cerh ta'dîl literatürün doğru okunabilmesi adına alanın aslî ve tâlî kaynaklarının iyi tanınmasının yararı açıkça görülecektir. Teâruz halinde izlenecek metod hakkında bu kaynaklarda yer alan cerh ve ta'dîl ilkelerinin -titizlikle uygulanması durumunda- öznelliği engellemedeki önemi, bir kez daha ortaya çıkmış olacaktır.

Ancak vurgulanması gereken önemli bir husus da seçilen hadisle ilgilidir. Meselenin açıklığa kavuşabilmesi için öznelliğin net olarak izlenebileceği bir hadis bilinçli olarak tercih edilmiştir. Söz konusu hadis Şîî çevrelerin araştırma konusu yapmadan sahiplendiği, Sünnî ulema arasında da hadis, tasavvuf ve kelâm âlimlerince farklı açılardan çokça tartışılan bir hadistir. Bu sebeple hadisin ravilerini değerlendirmede görülen öznelliğin tüm hadislerin bütün ravilerini ve cerh ta'dîl otoritelerinin tüm icthadlarını kapsayacak şekilde genellenmesi ve ricâl ilminin objektif ilkelerinin bulunmadığı zannı isabetli olmayacaktır. İçerikleri sebebiyle bazı hadislerin ravilerinin tenkidinde bu öznellik daha çok göze çarpsa da ravilerin kâhir ekseriyeti için aynı şeyi söylemek mümkün olmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *İkdü'l-cevheri's-semîn*. Dımeşk: Dârü'l-Beşâir, 1435.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfu'l-hafâ - Halk Arasındaki Rivayetlerin İlmi Değeri*. çev. Mustafa Genç. İstanbul: Beka Yayınları, 2019.
- Ahmed b. Hanbel. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbâs. Riyad: Dârü'l-Hânî, 2. Basım, 1422/2001.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *Şerhu's-Şifâ*. tsh. Abdullah Muhammed el-Halîfî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001.
- Ali el-Kârî, Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed. *el-Esrârü'l-merfûa fi'l-ahbâri'l-mevzû'a*. thk. Muhammed b. Lütî es-Sabbâğ. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1406/1986.
- Arnaût, Şuayb - Ma'rûf, Beşşâr Avvâd. *Tahrîru Takrîbu'l-Tehzîb*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997.
- Aynî, Ebü Muhammed Bedrüddîn Mahmud b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2001.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *et-Târîhu'l-kebir*. haz. Muhammed Abdülmuîd Han. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.

Cûrkânî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. İbrâhîm. *el-Ebâtîl ve'l-menâkîr ve's-sihâh ve'l-meşâhîr*. thk. Abdurrahman b. Abdülcebbâr el-Firyevâî. b.y.: İdâratü'l-Buhûsî'l-İslâmiyye ve'd-Da've ve'l-İftâ ve'l-İrşâd, 1403/1983.

Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed. *ez-Zürriyyetü't-tâhira en-nebeviyye*. Kuveyt: ed-Dârü's-Selefiyye, 1407/1986.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Suâlatü Ebî Ubeyd Âcurrî Ebâ Dâvûd es-Sicistânî*. thk. Muhammed Ali Kasım el-Umerî. Medine-i Münevvere: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1399/1979.

Halebî, Burhaneddin İbrâhîm b. Muhammed. *Keşfü'l-hasîs ammen rumiye bi vaz'î'l-hadîs*. thk. Subhî es-Sâmerrâî. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb-Mektebetü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1407/1987.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Telhîsü'l-müteşâbih fi'r-resm ve himâyetü mâ eşkele minhü an bevâdiri't-tashîf ve'l-vehm*. thk. Sükeyn eş-Şihâbî. Dimeşk: Dârü Talas, 1985.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Târîhu medîneti's-selâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2001.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâ'id*. thk. Abdullah Derviş. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1414/1994.

İrâkî, Ebü'l-Fazl Abdurrahim b. Hüseyin. *Zeylû Mîzânî'l-i'tidâl*. thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnabî. Mekke: Merkezü'l-Bahsî'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsî'l-İslâmî, 1406.

Itr, Nuruddin. *Usûlü'l-cerh ve't-ta'dîl ve ilmi'r-ricâl*. Dimeşk: Dârü'l-Minhâcî'l-Kavîm, 1440/2019.

İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah. *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*. thk. Mâzân es-Sirsâvî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd Nâşîrûn, 1434/2013.

İbn Arrâk, Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Muhammed el-Kinânî. *Tenzihü's-şerîati'l-merfûa ani'l-ahbâri's-şeniati'l-mevzûa*. thk. Abdülvahhâb Abdüllatif-Abdullah Muhammed es-Siddîk. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1401/1981.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen ed-Dımaşkî. *Târîhu medîneti Dimeşk*. thk. Muhibbuddin Ebî Saîd Amr b. Garâme el-Amrî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1417/1996.

İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman er-Râzî. *Kitâbü'l-Cerh ve't-ta'dîl*. Haydarâbad: Matbaatü Meclisi Dâirati'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1372/1952.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî vd. Beyrut: Darü'l-Marife, 1379/1959.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Takribü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Haleb: Dârü'r-Reşîd, 3. Basım, 1411/1991.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. haz. İbrâhîm Zeybek-Adil Mürşîd. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, ts.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî el-Askalânî. *Lisânü'l-Mîzân*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. Beyrut: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1423/2002.

İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât*. thk. Seyyid Şerâfüddîn Ahmed. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1395/1975.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbü'l-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duafâ ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyid. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1412/1992.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Meşâhîru ulemâi'l-emsâr*. thk. Mecdî b. Mansûr b. Seyyid eş-Şûrâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.

İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed el-Makdisî. *el-Müntehab mine'l-İtel lil Hallâl*. thk. Tarık b. İvadullah. Riyad: Dârü'r-Râye, 1419/1998.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid. *Sünenü İbn Mâce ve bi hâmişihî ta'likâtü Misbâhü'z-züccâce fi zevâidi İbn Mâce*. thk. Şeyh Halil Me'mûn Şiha. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1416/1996.

İbn Merdüye, Ebû Bekir Ahmed b. Mûsâ el-İsfahânî. *Menâkıbu Ali b. Ebî Tâlib*. thk. Abdurrezâk Muhammed Hüseyin Hırzuddin. Kum: Dârü'l-Hadîs, 2. Basım, 1424/2003.

İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî. *Târîhu esmâi's-sikât*. thk. Subhî Sâmerrâî. Kuveyt: Dârü's-Selefiyye, 1404/1984.

İbn Şâhin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed el-Bağdâdî. *Zikru men ihtelefe'l-'ulemâ' ve nukkâdü'l-hadîs fihî feminhüm men vessekahû ve minhüm men da'afehû ve men kîle fihî kavlan*. thr. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî. Riyad: Mektebetü Advâi's-Selef, 1419/1999.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye*. tkdm. Şeyh Halil el-Meys. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1403/1983.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Kitâbü'd-Du'afâ ve'l-metrûkîn*. thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Alî. *Kitâbü'l-Mevzûât mine'l-ehâdisi'l-merfûât*. thk. Nureddin Şükri b. Ali Boyacılar. Riyad: Advâu's-Selef, 1997/1418.

İbnü'l-İrâkî, Ebû Zûr'a Veliyyüddîn. *Tarhu't-tesrib fi şerhi't-Takrib*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdullah. *Ma'rifetü's-sikât*. thk. Abdülâlîm Abdülazîm el-Bestevî. Medine-i Münevverre: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985.

Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz el-Yahsubî. *eş-Şifâ bi ta'rifi hukûki'l-Mustafâ*. thk. Âmir el-Cezzâr. Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1425/2004.

Kâsımî, Muhammed Cemâluddîn. *Fadlü'l-mübîn alâ ikdi'l-cevheri's-semîn*. thk. Âsım Behcet el-Baytâr. Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1403/1983.

Kurt, İsmail. "Ricâl Tenkidinde Teâruz: Râvî'nin Tevsik ve Tekzib'i Özeline". *Marife* 22/2 (2022), 739-758.

Leknevî, Muhammed Abdülhayy. *er-Raf' ve't-tekmîl fi'l-cerh ve't-ta'dil*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Kahire: Dârü's-Selâm, 7. Basım, 1421/2000.

Leknevî, Muhammed Abdülhayy. *el-Ecvibetü'l-fâdile li'l-es'iletü aşerati'l-kâmile*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Haleb: Dârü's-Selâm, 5. Basım, 1428/2007.

Mahmûdî, Muhammed Bâkır. *Keşfu'r-rams an hadisi reddi's-şems*. Kum: Müessesetü'l-Maârifî'l-İslâmiyye, 1419.

Mâverdi, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *A'lâmü'n-nübüvve*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1406/1986.

Mizzî, Cemâlüddîn Ebû'l-Haccâc Yusuf b. Abdîrrahman. *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1413/1992.

Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdillâh Alâüddîn b. Abdillâh. *el-İşâre ilâ sîreti'l-Mustafâ ve târîhi men ba'dehû mine'l-hulefâ*. thk. Muhammed Nizâmüddin el-Füteyyih. Dimeşk-Beyrut: Dârü'l-Kalem – ed-Dârü's-Şâmiyye, 1416-1996.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Merkezü'r-Risâle li'd-Dirâsât ve't-Tahkîk. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşîrûn, 2. Basım, 1441/2020.

Münâvî, Zeynüddin Abdurraûf b. Tâci'l-ârifin. *et-Teysîr bi şerhi'l-Câmîi's-sağîr*. Riyad: Mektebetü'l- İmami's-Şâfiî, 3. Basım, 1408/1988.

Münâvî, Zeynüddin Abdurraûf b. Tâci'l-ârifin. *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmîi's-sağîr*. Beyrut: Dârü'l-Marîfe, 2. Basım, 1391/1972.

Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb. *Kitâbü'd-Du'afâ ve'l-metrûkîn*. Bûrân ed-Dannâvî-Kemal Yusuf el-Hût. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1405/1985.

Sandıkçı, Kemal. "İbn Ukde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/427-428. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Sehâvî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn. *el-Makâsîdü'l-hasene fi beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müştehire ale'l-elsine*. thk. Muhammed Osman el-Huşî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî, 1405/1985.

Sibt İbnü'l-Cevzî, Şemsüddin Yusuf b. Kızıoğlu. *Tezkîratu'l-havâss*. tkd. Seyyid Muhammed Sadık. Tahran: Mektebetü Ninova el-Hadîse, ts.

Sibt İbnü'l-Cevzî, Şemsüddin Yusuf b. Kızıoğlu. *İsârü'l-insâf fi âsâri'l-hilâf*. thk. Nâsır Ali Nâsır el-Huleyfi. yy.: Dârü's-Selâm, 1408/1987.

Sübkî, Tâcüddîn Abdülvehhab b. Ali. *Müddü'n-niam ve mübîdü'n-nikam*. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1407/1986.

Sübkî, Tâcüddîn Abdülvehhab b. Ali. *Kaide fi'l-cerh ve't-ta'dil*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 5. Basım, 1410/1990.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebîbekr. *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-ehâdisi'l-müştehire*. thk. Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ. Riyad: Câmiatü Melik Süüd, 1988.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebîbekr. *Keşfu'l-lebs an hadîsi reddi's-şems*. (Mecmû' içinde, 3-18), Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1439/2018.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebîbekr. *el-Le'âli'l-masnûa fi'l-ehâdisi'l-mevzûa*. thk. Salah b. Muhammed b. Uveyza. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebîbekr. *et-Ta'zîm vel minne fi enne ebevey Resûlillâh fi'l-cenne*, thk. Haseneyn Muhammed Mahluf. yy.: Dârü Cevâmi'i'l-Kelim, ts.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebîbekr. *Teakkubâtü's-Süyûtî alâ Mevzûâtî İbnü'l-Cevzî ev en-Nüketü'l-bedîât ale'l-Mevzûât*. thk. Abdullah Şabân. Mansûra: Dârü Mekkete'l-Mükerrreme, 1425/2004.

Sülemî, Ebû Abdîrrahman Muhammed b. Hüseyin. *Suâlâtü's-Süleymî li'd-Dârekutnî*. işraf. Halid b. Abdurrahman el-Cüreysî vd. Riyad: y.y. 1427.

Şâmî, Muhammed b. Yusuf es-Sâlihî. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-'ibâd*. thk. Hâmid Abdülmecid – Cevâd Ahmed Süleyman. Kahire: İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, 1418/1997.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Fevâidü'l-mecmûa fî'l-ehâdisi'l-mevzûa*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1995.

Şükrî, Hüseyin Muhammed Ali. *Beyânü sıhhati hadisi reddi's-şems linebiyyinâ*. (*Mecmû'* içinde, 3-41) Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1439/2018.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-evsat*. thk. Tarık b. İvaddullah b. Muhammed – Abdulmuhsin b. İbrâhîm el-Huseynî. Kahire: Dârü'l-Harameyn, 1415/1995.

Taberî, Ebü'l-Abbâs Muhibbüddîn Ahmed b. Abdillâh. *er-Riyâzü'n-nadire fî menâkibi'l-'aşere*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1984.

Tahâvî, Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Mısırî. *Şerhu Müşkilü'l-âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.

Tatlı, Bekir. "Râvi Tenkidinde Öznellik Sorunu". *19. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı*. ed. Ali Kırksekiz vd. 164-169. Bakü: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2021.

Tehânevî, Zafer Ahmed Osmânî. *Kavâid fî ulûmi'l-hadis*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. Riyad: Mektebü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 5. Basım, 1404/1984.

Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-İlel*. thk. Merkezü'r-Risâle. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirün, 1441/2020. (*Sünenü Tirmizî* içinde).

Topgül, Enes. *Rivayetten Râvi'ye: Cerh-Ta'dil Hükümleri Nasıl Oluşturdu?*. İstanbul: İFAV, 2019.

Ukaylî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ. *ed-Du'afâ'ü'l-kebir*. thk. Abdulmu'tî Emin Kal'acî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1984.

Vâsitî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Menâkibü emîri'l-mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib*. thk. Ebü Abdîrrahman Türkî b. Abdullah el-Vâdî'î. San'a: Dârü'l-Âsâr, 1424/2033.

Yahyâ b. Maîn, Ebü Zekeriyâ. *Suâlâtü ibni'l-Cüneyd li- Yahyâ b. Maîn*. thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf. Medine-i Münevvere: Mektebetü'd-Dâr, 1408/1988.

Yahyâ b. Maîn, Ebü Zekeriyâ. *Târîhu Osmân b. Saîd ed-Dârimî*. thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf. Dimeşk-Beyrut: Dârü'l-Me'mûn li't-Turâs, 1400.

Yahyâ b. Maîn, Ebü Zekeriyâ. *Târîhu Yahyâ b. Maîn rivayeti Ebi'l-Fadl Abbas b. Muhammed b. Hatim ed-Dürî el-Bağdâdî*. thk. Abdullah Ahmed Hasan. Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1990.

Zehebî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed Bicâvî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1382/1963.

Zehebî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *er-Ruvâtü's-sikât el-mütekellem fihim bimâ lâ yücibu reddehüm*. thk. Muhammed İbrâhîm el-Mevsilî. Beyrut: Darü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1412/1992.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Kâşif fî ma'rifeti men lehû rivâyetün fî'l-kütübi's-sitte*. tkd. Muhammed Avvâme. Cidde: Dârü'l-Kıble-Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 1413/1992.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Muğni fî'd-duafâ*. thk. Nurüddin Itr. Katar: İdâratü İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, ts.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Dîvânü'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*. thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî. Mekke: Mektebetü'n-Nehdati'l-Hadîse, 1387/1967.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Tezkiratü'l-huffâz*. thk. Zekeriya Umeyrât. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *Zikru men yu'temedü kavlihü fi'lcerh ve'ÿ-ta'dil*. thk. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut: Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 4. Basım, 1410/1990.

